

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap

Groenewoud, M.

Citation

Groenewoud, M. (2017, June 15). *'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/50108> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Groenewoud, M.

Title: 'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap

Issue Date: 2017-06-15

3 Globalisering en democratisering: 1936-1954

3.1 Inleiding: de Curaçaose samenleving rond 1936

Het *Curaçaosch Verslag* rapporteerde optimistisch over het jaar 1936. Na de economische terugval in de periode 1931-1933 was de situatie in de industrie geleidelijk weer verbeterd. Als gevolg hiervan nam de behoefte aan arbeid toe. Schulden konden worden afbetaald en het jaar werd met een positief saldo afgesloten.

De bevolking van het eiland Curaçao had op 31 december 1936 een omvang van 58.233; hiervan woonde 31% in het stadsdistrict. De beweging van mensen die uit de oude binnenstad naar nieuwe stadswijken verhuisden nam nu dusdanige vormen aan, dat het *Curaçaosch Verslag* van een 'uittocht' sprak.³³⁴ De enorme bevolkingstoename vanaf 1915 leidde tot veel bouwactiviteit. Niet alleen betrof dit huizen, maar ook infrastructuur en andere voorzieningen. Arbeiders, zowel voor CPIM als voor de scheepvaart, wegenbouw en huizenbouw, werden in deze jaren in toenemende mate aangetrokken van buiten het eiland. Kennelijk lag dit nog gevoelig; het verslag voerde ter verdediging aan:

'Dit verschijnsel wijst op een tekort aan inheemsche arbeiders. Zoveel mogelijk toch betrekken de maatschappijen hun los personeel uit de bevolking; voor sommige werkzaamheden wordt de voorkeur gegeven aan buitenlandsche arbeiders; voor montage en boekhouding heeft de Curaçaosche arbeidsmarkt of geen krachten meer beschikbaar of ontbreken deze tengevolge van onvoldoende opleiding.'³³⁵

De behoefte van bedrijven aan flexibiliteit bij de inzet van arbeid, en de angst voor een te grote afhankelijkheid van arbeiders, speelden een belangrijke rol op het eiland. Voor bedrijven was het beheersbaar houden van de kosten van arbeid een factor van cruciaal belang. Dit gaf regelmatig spanningen. Het jaar 1936 begon onrustig met stakingen, eerst van de chauffeurs en kort daarna onder de laaggeschoolde medewerkers van de raffinaderij, die een structurele loonsverhoging eisten. Formeel duurde deze staking bij CPIM slechts vier dagen, maar hierna bleven 'zeer vele'

arbeiders nog lange tijd van het werk weg en hield het conflict aan. Het *Curaçaosch Verslag* meldde hierover dat deze uiteindelijk wel weer waren aangenomen door de raffinaderij.³³⁶ Wat het niet meldde is dat achter deze maandenlange impasse een fundamentele maatschappelijke verandering schuilging: arbeiders kregen daadwerkelijk invloed. In 1936 gingen CPIM-arbeiders zich organiseren. Dit gebeurde op instigatie van de directie, die niet met medewerkers individueel wilde spreken maar met een vertegenwoordiging en daartoe een 'contactcommissie' instelde. Wie in deze commissie zitting had, bepaalde de directie zelf.³³⁷ Ontevreden met deze aanpak zocht een groep medewerkers hulp bij de oprichting van een eigen werknemersorganisatie op katholieke grondslag. Deze bond kwam er, met naast pater A.A.J.M. (Ireneus) de Bruyn ook een jonge net in Amsterdam gepromoveerde Curaçaose staatsjurist: Dr. Moises F. da Costa Gomez, in dienst als griffier bij het Hof van Justitie. Zijn sterke rol in de staking zou een dusdanige invloed hebben en krachtenverschuiving opleveren, dat zijn herplaatsing kort daarna naar St. Maarten algemeen als een verbanning werd aangemerkt.³³⁸

1936 was ook het jaar waarin vast kwam te staan dat een beperkte vorm van kiesrecht in het Gebiedsdeel Curaçao werd geïntroduceerd. Bij de verkiezingen in 1937 zouden 10 van de 15 leden gekozen worden, zij het door een zeer klein deel van de bevolking. De andere vijf werden aangesteld door de gouverneur. Dat in het staatsdeel gekozen was voor een voorzichtig begin met beperkt kiesrecht, zou te maken hebben met het matige enthousiasme onder de bevolking. In de *Beurs- en Nieuwsberichten* verscheen in april 1937 een artikel waarin werd aangegeven dat de aanstaande verkiezingen niet eens onderwerp van gesprek vormden:

'Pas langzaam aan zal het Curaçaosche volk dit thans aan haar geschonken stuk democratie gaan waardeeren. Wanneer inderdaad gesproken kan worden over een politiek leven in Curaçao, weten wij niet. [...] Zelfs mensen, die op het oogenblik nauw met het Curaçaosche gebeuren op de hoogte zijn, hebben den dag van 1 April [de dag dat de nieuwe Staat-regeling in werking trad, MG] niet bijzonder gewichtig gevonden. Ook bij hen ontdekte men een onverschilligheid en gematigdheid, die waarlijk verwonderlijk is.'³³⁹

3.2 Bestuurlijke verhoudingen

De invoering in 1936 van het beperkt kiesrecht voor het gebiedsdeel Curaçao luidde het begin in van de vorming van politieke stromingen en organisaties.³⁴⁰ De katholieke kerk nam hieraan deel door haar directe betrokkenheid bij de oprichting van de Katholieke Partij Curaçao (KPC) in januari 1936. Net als met de katholieke sociale activiteiten baseerde het vicariaat deze organisatie ook op het voorbeeld van de katholieke maatschappelijke organisatie in Nederland.³⁴¹ Helemaal gelijk was de situatie niet. In Nederland tekende de verzuiling in deze decennia het maatschappelijke veld vrijwel volledig, met als gevolg dat loyaliteiten en belangen in de samenleving consistent verdeeld en daarmee in grote mate voorspelbaar waren. Op Curaçao lagen de verhoudingen anders en was de samenleving door de voortdurende instroom van migranten volop in beweging.

Niet alleen door deze migratie, maar ook door de betrokkenheid van het Koninkrijk in de Tweede Wereldoorlog, brak voor Curaçao een periode aan die gekenmerkt wordt door de invloed van globalisering. Het eiland was door diverse aspecten van modernisering - op het gebied van communicatie en transport, maar ook handel - uit een eilandelijk isolement aan het komen. Ook in het dagelijks leven werd dit merkbaar en speelden belangen en invloeden van buiten het eiland een steeds prominentere rol. In deze paragraaf worden de veranderende bestuursverhoudingen in deze context van globalisering en democratisering nader onderzocht. Eerst wordt naar het maatschappelijk krachtenveld gekeken, en naar hoe kerkelijk gezag en koloniaal bestuur reageerden op de snel opeenvolgende veranderingen en uitdagingen. Vervolgens wordt naar de Ronde Tafel Conferentie van 1948 gekeken - een cruciale episode in de vorming van nieuwe naoorlogse bestuurlijke relaties, waarbij ook de katholieke kerk betrokken was. Tot slot wordt de institutionele positie van de Curaçaose kerk onderzocht die - zo zal duidelijk worden - in deze jaren flink onder druk kwam te staan.

Een veranderend krachtenveld

De verkiezingen van 1937 leverde de Katholieke Partij Curaçao een goede politieke startpositie op, met drie gekozen zetels voor de KPC naast twee katholieke door de gouverneur aangestelde statenleden.

Haar belangrijkste uitdager, de Curaçaose Politieke Unie (CPU), stond maatschappelijk sterk als verdediger van de Nederlandse belangen en de industrie, maar zij had een kleinere achterban. Op dat moment leverde dit gegeven nog geen grote bedreiging op, maar met een bevolking die voor ruim 85% uit katholieken bestond zou de invoering van het algemeen kiesrecht desastreus kunnen worden voor alle andere groeperingen. Dit vooruitzicht van een groeiend katholiek machtsblok bepaalde in belangrijke mate het politieke spanningsveld in deze eerste partijpolitieke jaren.³⁴²

De katholieke kerk reageerde op deze ontwikkelingen door haar inzet voor de groeiende arbeidersklasse te verstevigen. Vrij snel na de verkiezingen van 1937 werd besloten tot de oprichting van het Bureau voor Sociale Actie Curaçao, een initiatief van de apostolisch vicaris monseigneur P.J. Verriet. De leden van dit bestuur waren naast de voorzitter, pater de Bruyn, enkele prominente katholieken zoals het KPC-statenlid en voorzitter van de RK Volksbond J.H. Sprockel, enkele andere afgevaardigden van de RK Volksbond en twee afgevaardigden van de Arbeidersbond. Hieraan toegevoegd was het lid Mr. S.W. van der Meer.

Het verslag van de eerste vergadering van het Centraal Bestuur noteerde uit het openingswoord van de bisschop:

‘Ons doel is te komen tot een flinke arbeidersbeweging op Curaçao. [...] De goeie wil is een voorname factor, maar niet alles. Het prachtige resultaat van het werken der sociale organisatie blijkt o.a. uit het succes van de Kath. Partij bij de laatstgehouden verkiezingen; dit was alleen mogelijk doordat de mensen eenheid na streven en discipline hebben geleerd. Om nu voort te gaan, menen wij te moeten komen tot een dubbele organisatievorm, nl. de stands- en de vakorganisatie. [...] Boven stands- en vakorganisatie staat een Centraal Bestuur.’³⁴³

Het Centraal Bestuur kwam gedurende anderhalf jaar regelmatig bijeen. De verslagen van de bestuursvergaderingen geven een bijzonder inkijkje in hoe in deze jaren op Curaçao zaken geregeld werden. De lijnen tussen katholieke vertegenwoordigers en de gouverneur waren bijzonder kort. Dat bleek bijvoorbeeld toen in het bestuursoverleg in juni 1938 naar voren werd gebracht dat enkele jongens die net hun mulodiploma hadden behaald afgewezen waren bij de overheid, terwijl er wel behoefte was aan werknemers met dit diploma. ‘De motieven laten zich slechts raden’³⁴⁴, noteerde het verslag vaag. Waarschijnlijk werd hier bedoeld op

de achtergrond van de kandidaten; dit was door Sprockel en Martijn in 1935 ook al in de Koloniale Staten gesignaleerd.³⁴⁵ Of het hier ging om de 'Curaçaose herkomst', wat in 1935 de reden was voor de gesignaleerde achterstelling, of om meer specifieke etnische kenmerken, wordt niet duidelijk. Naar aanleiding van dit concrete incident in 1938 sprak John Horris Sprockel met de gouverneur en kon hij een maand later melden dat 'alles in orde' was; de jongens waren aangesteld door het gouvernement.³⁴⁶ Hier werd in de praktijk duidelijk dat de sociale mobiliteit van bepaalde groepen, zoals de statenleden hadden gesignaleerd, in deze periode vanuit de koloniale overheid beperkt, of op zijn minst afgeremd werd.

Het contact van de katholieke organisatie met de gouverneur was ook op een meer beleidsmatig niveau laagdrempelig en voor beide partijen effectief. In 1937 was de ontwikkeling van een lokaal overheidsapparaat in gang gezet. In dat kader verscheen in 1938 een voorbereidend rapport van Ir. R.A. Verwey over de sociale noden op het eiland.³⁴⁷ Direct kwam het Centraal Bestuur naar aanleiding van de observaties in dit rapport met de gouverneur tot concrete afstemming:

'De voorzitter deelt mede met den Gouverneur gesproken te hebben over het rapport van Ir. Verwey. De Gouverneur heeft toen alle medewerking³⁴⁸ toegezegd. Tevens werd door hem medegedeeld, dat er een katholiek zou komen aan het hoofd van de op te richten sociale afdeling. De secretaris, die later ook met den Gouverneur heeft gesproken, bevestigt een en ander. Het schijnt de bedoeling te zijn, een nieuw Departement op te richten, bestaande uit een sociale en uit een economische afdeling.'³⁴⁹

De ontwikkeling van sociaal en economisch beleid was een belangrijk onderwerp in het politieke debat dat zich in de loop van de jaren '30 ontwikkelde. Een tweede kwestie die in deze periode maatschappelijke en politieke aandacht kreeg was de monopoliepositie van de katholieke kerk in het onderwijs. Een eerste duidelijk signaal dat de katholieke positie niet onomstreden was, werd al in 1933 gegeven met de opening van de Willem de Zwijgerschool in de stad. Deze school voor lager onderwijs was met een startsubsidie van de overheid opgericht op initiatief van de Loge Igualdad, de oudste vrijmetselaarsloge op het eiland.³⁵⁰ Deze subsidie was mogelijk gemaakt door de nieuwe onderwijswet.³⁵¹ Een expliciet doel van deze school was in de herinnering van Henry Prince (1921), zelf afkomstig uit een protestants vrijmetselaarsgezin, een alternatief te bieden aan

mensen die 'geen zin meer hadden in de missiescholen', zoals hij het formuleerde. Als dat inderdaad het geval was, was het niet de eerste keer: ook de eerste privéschool op Curaçao werd in 1845 opgericht om tegenwicht te bieden aan het monopolie van de katholieke kerk in het onderwijs.³⁵² Prince voegde hier nog een vermoeden aan toe:

'Onze instellingen fungeerden misschien ook als middel om van de katholieke onderdrukking los te komen. Ik kan dat niet onderbouwen, maar ik denk dat dat wel heeft meegespeeld.'³⁵³

Deze vermeende 'onderdrukking' betrof het feit dat de gehele middenklasse, dus ook de protestanten en joden die zich geen betaald onderwijs konden permitteren, aangewezen was op de katholieke scholen. Alhoewel deze scholen een zekere mate van onafhankelijkheid moesten garanderen, voelden de niet-katholieke leerlingen zich toch aangekeken op hun niet-katholiek zijn. De Willem de Zwijgerschool voorzag kennelijk in een behoefte en werd een succes: het aantal leerlingen groeide snel, van 60 in 1933 naar 147 twee jaar later.³⁵⁴

Een andere onderwijskwesitie die in deze periode speelde betrof het vervolgonderwijs. Tot dat moment was goed onderwijs na afronding van de mulo alleen mogelijk in Nederland of in de regio. Vanaf eind jaren '30 werd gestart met de voorbereiding voor de oprichting van een lokale openbare HBS. De mogelijkheid dat Europa ontoegankelijk zou worden door oorlogsdreiging was hiervoor een belangrijke aanleiding, maar de wens reflecteerde ook de veranderingen in de Curaçaose samenleving.³⁵⁵ Hier wilde een groeiende middenklasse haar kinderen niet alleen naar een goede, neutrale en betaalbare middelbare school kunnen sturen, maar liefst ook nog tot de studietijd op het eiland houden.³⁵⁶

Deze ontwikkelingen resulteerden in de oprichting in 1941 van de eerste Curaçaose Algemene Middelbare School (AMS), die verder zou gaan onder de naam Peter Stuyvesantcollege. Weliswaar werd de katholieke kerk actief betrokken bij de oprichting van deze openbare school en werden ook afspraken gemaakt over de levering van katholieke docenten, toch was het initiatief expliciet gericht op het bouwen van een niet-katholieke instelling. In het monopolie dat de katholieke kerk op Curaçao al een eeuw had ten aanzien van onderwijs en de vorming van de bevolking, werden in deze oorlogsjaren de eerste scheuren zichtbaar.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam Curaçao in een vrijwel volledig isolement ten aanzien van Nederland terecht. Mede hierdoor kenden de jaren 1940-1945 op het eiland een sterke interne politieke dynamiek. Deze dynamiek voedde niet alleen het zelfbewustzijn, maar ook het verzet tegen de 'oude' heersende orde.³⁵⁷ Hiermee hing eveneens de opkomst van anti-Nederlandse sentimenten samen. Het politieke engagement van de meer kritische groeperingen werd bevestigd door de rede die Koningin Wilhelmina in december 1942 hield en waarin met de nodige voorzichtigheid zelfbeschikking voor de koloniale gebieden van het Koninkrijk in het vooruitzicht werd gesteld.

In dit klimaat werd in 1944 op Curaçao door Efraïm Jonckheer de Democratische Partij (DP) opgericht. Inhoudelijk weken de programma's van de Katholieke Partij Curaçao (KPC) en de DP niet veel van elkaar af; het verschil tussen de partijen lag in de achterban en in de stijl van aanpak. Waar de KPC de behoudende katholieke middenklasse vertegenwoordigde, was de DP een meer progressieve partij van blanke protestanten maar ook migranten, zoals Surinamers. Centraal in het partijprogramma van de DP stond het streven naar meer invloed van de bevolking op het bestuur. In haar partijblad *De Democraat* trok de partij fel van leer tegen het koloniale bestuur en tegen de invloedrijke en bevoorrechte positie van Europese Nederlanders (de makamba's) in de samenleving.³⁵⁸ Deze kwestie van de 'makamba's' op het eiland, en wie daarmee bedoeld wordt en wie niet, is op het eiland altijd gekenmerkt geweest door ambiguïteit. Dat bleek in het geval van de DP ook uit de eigen kieslijst: op nummer twee stond de in Nederland geworven psychiater Willem de Regt.

Kort voor de verkiezingen van 1945 kreeg de DP een zware slag te verduren met het ontslag van De Regt. Het ontslag door gouverneur Kasteel - eervol maar op staande voet - hield in dat De Regt per direct het eiland diende te verlaten. De onderbouwing voor dit besluit werd enkele dagen later bekend gemaakt, nadat via de pers grote publieke druk op de gouverneur was uitgeoefend om openheid van zaken te geven.³⁵⁹ De ingezonden brief van de gouverneur die hierna in diverse lokale kranten verscheen bevatte de integrale tekst van de ontslagbeschikking.³⁶⁰ De Regt zou al in augustus 1945, twee maanden voor het ontslag, in een publieke vergadering kritiek hebben geuit op zowel de Nederlandse regering als het gouvernement, hetgeen niet toegestaan was voor een ambtenaar. Deze kritiek betrof voor een groot deel het monetaire beleid van Colijn en de impact daarvan op Suriname en de Antillen. Waar zijn kritiek direct de

gang van zaken op Curaçao aanging werd de positie van de katholieke kerk in een kwalijk daglicht gesteld, hetgeen waarschijnlijk het grootste pijnpunt voor de katholieke gouverneur was. De Regt zou in de vergadering gezegd hebben:

‘dat de kerk op Curaçao en het gouvernement dat ook half en half de kerk is, tezamen met het groot kapitaal, steeds te keer zijn gegaan tegen redelijke lonen.’³⁶¹

Dat de kwestie niet op zichzelf stond, maar een rol had in de groeiende maatschappelijke kritiek op de gezagsverhoudingen in de kolonie, bleek uit de grote publieke verontwaardiging over het ontslag. In ingezonden brieven werd kritisch gereageerd op dit ontslag, maar ook zorg uitgesproken voor het uit dit voorval blijkende geringe respect dat in katholieke kringen en bij de gouverneur bestond ten opzichte van het prille democratisch stelsel.³⁶²

In deze periode begon de anti-Nederlandse stemming de kerk steeds meer te treffen. In november 1945 schreef de van oorsprong Arubaanse pater L.J.T. (Antoninus) van der Veen Zeppenfeldt een brief aan pater provinciaal H.J.J. (Basilius) Swaab, waarin hij aangaf dat altijd wel sprake was van een ‘anti-makamba geest’, maar dat deze nu zeer ernstige vormen begon aan te nemen.

‘De toekomst ziet er niet geruststellend uit voor ons Nederlandsch Gouvernement, noch voor de Kath. Zaak. Er was altijd een enigszins anti-makamba geest hier en op Aruba, die echter in de oorlogsjaren vooral sterk is ontwikkeld door oorlogsfactoren en nu nog altijd groeiende is en tot een climax gestegen [...] De geestelijkheid is ook Nederlandsch (ik word als een Judas beschouwd, die zijn land verraden heeft), doch werd enkele jaren geleden nog uitgesloten uit de anti-Nederlandsche stemming; thans niet meer: men zegt ronduit, dat de paters enz. OOK macambas (nederlanders) zijn. Daarom is tot onze verbazing, althans ietwat, in de dagen der verkiezingspropaganda en op den verkiezingsdag zelf, grof tegen de geestelijkheid gescholden en tegen de kath. kerk. Zoo heeft men b.v. publiek op straat uitgeschreeuwd: weg met de kath, vlag, weg met die fanatieken, weg met de slavernij. Ik moet U zeggen, een en ander heeft indruk gemaakt op ons.’³⁶³

De verkiezingsuitslag van 1945 bevestigde het bestaansrecht van de nieuwe DP overtuigend. Waren de katholieken sinds 1937 in de meerderheid, nu eindigden DP en KPC gelijk met elk drie zetels.³⁶⁴ In welke mate dit herleid kan worden tot de kwestie De Regt is moeilijk te zeggen, maar dat de KPC schade had opgelopen was overduidelijk.³⁶⁵

Een ander probleem dat zich in het politieke krachtenveld manifesteerde was de strijd tussen de oude kern van de KPC en Da Costa Gomez. Zijn relatie met de KPC begon al in 1943 scheuren te vertonen.³⁶⁶ Een verwijdering was al enige tijd gaande, toen in 1946 de KPC een verklaring uitgaaf waarin zij zich distantieerde van de standpunten van de autonomiecommissie, waarin Da Costa Gomez namens de KPC zitting had. Deze verwijdering hield nauw verband met de oprichting van een eigen politieke beweging die weliswaar een beweging 'vanuit de KP' werd genoemd, maar feitelijk de vorming van een nieuwe politieke beweging inhield. Vanaf begin 1947 opereerde deze beweging onder de naam Volkscomité. Van een openlijke breuk met de KPC kwam het echter nog steeds niet; die vond pas plaats met de oprichting van de Nationale Volks Partij (NVP) uit het Volkscomité in de zomer van 1948. Hieraan ging nog een belangrijke episode aan vooraf: de eerste Ronde Tafel Conferentie.

De Ronde Tafel Conferentie 1948

In oktober 1945 werd door de Nederlandse regering de Commissie ter voorbereiding der Rijksconferentie aangesteld, met als opdracht 'wensen en opvattingen in het Staatsdeel Curaçao' ten aanzien van eventuele staatkundige aanpassingen te onderzoeken. Voorzitter was de katholieke jurist De la Try Ellis, gepensioneerd oud-president van het Hof en onderlid van de Raad van Advies. Alle andere leden, naast de vertegenwoordigers uit Aruba en Bonaire, waren afkomstig uit het Curaçaose bedrijfsleven (CPIM en een zelfstandig koopman), de overheidsfinanciën (Belastingdienst en ministerie) en tot slot de katholieke kerk. Dit laatste lid was de pastoor van de parochie Jan Doret, Van der Veen Zeppenfeldt.

De belangrijkste conclusie van de Commissie De la Try Ellis was dat er nauwelijks animo in dit gebiedsdeel leek te bestaan voor een loskoppeling van verbanden in het Koninkrijk.³⁶⁷ In plaats daarvan pleitte de Commissie voor een relatie gebaseerd op zelfstandigheid en strevend naar gelijkwaardigheid binnen het Koninkrijk. Daarnaast ging veel aandacht in het rapport uit naar de verbetering van het interne bestuur. Opvallend progressief en gedetailleerd waren de aanbevelingen ten aanzien van

cultuur en onderwijs. Zo stelde het rapport, opmerkelijk genoeg slechts tien jaar nadat de differentiatie tussen onderwijs in de stad en in de buitendistricten was ingevoerd:

‘[na de vestiging van de oliemaatschappijen] heeft het economisch leven evenwel een dergelijke ontwikkeling doorgemaakt, dat thans ook de jeugd van de buitendistricten moet voldoen aan de eischen van “de stad”. Dit beteekent dus, dat met het bijbrengen van de eerste kundigheden aan de kinderen uit de buitendistricten niet meer volstaan kan worden. Verbetering van het onderwijs in de buitendistricten is daarom dringend noodzakelijk. [...] Zoolang de wet genoeg neemt met de helft of de grootste helft “Kweekelingen” als zelfstandige onderwijskrachten aan deze scholen [in het buitendistrict], valt in dit opzicht niks te bereiken.’³⁶⁸

In het verlengde van het werk van deze commissie kon nu de eerste Ronde Tafel Conferentie (hierna: RTC) worden voorbereid. Deze zou in februari en maart 1948 in Den Haag plaatsvinden en het fundament leggen waarop de nieuwe staatkundige structuur binnen Koninkrijksverband gebouwd zou worden. In de aanloop hier naartoe werd door de Staten op Curaçao in 1946 besloten om de zogeheten ‘autonomiecommissie’ samen te stellen die de inhoudelijke voorbereiding verder op zich zou nemen. Deze commissie kwam onder voorzitterschap van Moises da Costa Gomez, die vervolgens in maart 1947 ook werd aangesteld als Vertegenwoordiger van Curaçao bij het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag. De vorming en invulling van deze functie werd door de Staten gemotiveerd door de behoefte snel te kunnen handelen in het nu volgende proces.³⁶⁹

Ook vanuit Nederland werden voorbereidingen getroffen voor het traject waarin een nieuwe staatkundige structuur zou worden gevormd. Als onderdeel hiervan werd in 1946 een bezoek van een parlementaire commissie aan De West voorbereid en een dossier opgebouwd van rapporten die achtergrondinformatie verschaften aan de betrokken parlementariërs en ambtenaren.³⁷⁰ In juli 1947 schreef beleidsambtenaar voor Overzeese Gebiedsdelen Han Friedericy, een ambtenaar en diplomaat die veel ervaring had in Nederlands-Indië, aan zijn minister, de PvdA-er Jan Jonkman, een vertrouwelijk rapport met informatie ‘van belang bij de uitwerking van een nieuwe koers ten opzichte van de beide Amerikaanse staatsdelen, waarbij naar het voorkomt aan het Katholieke volksdeel in Nederland een belangrijke taak is toegewezen.’³⁷¹ De taak die hij voor de

Nederlandse KVP en de katholieke vakbonden van belang achtte was om Curaçaose leiders op te leiden, waarmee een serieus tegenwicht geboden zou kunnen worden voor het op de loer liggende gevaar van een brede steun voor antikatholieke en anti-Nederlandse sentimenten. Daarmee erkende hij dat de achterban van Da Costa Gomez een politiek gevaar zou kunnen vormen wanneer zij werkelijk in verzet zou komen tegen de heersende gezagsrelaties. Daarnaast liet dit voorstel zien dat Friedericy goed begreep dat de politiek-maatschappelijke kennis en ervaring op het eiland nog zeer beperkt was. Over de rol van de Nederlandse katholieke geestelijken en religieuzen in de Antilliaanse samenleving werd nergens gesproken.

Kort na de vaststelling van de commissie³⁷² in december 1947 nam Da Costa Gomez het initiatief om C.P.M. (Carl) Romme, de politiek leider van de Nederlandse KVP, te benaderen met een strikt vertrouwelijke brief.³⁷³ De brief van Da Costa Gomez was bedoeld om Romme, zoals hij schreef 'bekend te maken met de moeilijkheden' die op Curaçao speelden. Als eerste moeilijkheid kwam de samenstelling van de commissie naar voren. Da Costa Gomez betoogde in zijn schrijven dat de keuze voor De la Try Ellis als adviseur van de minister beschouwd werd als 'een daad van perfide kwade trouw.' De reden hiervoor was dat De la Try Ellis in de naar hem genoemde voorbereidende commissie een 'anti-autonomie-standpunt' naar voren had gebracht als de wens van heel Curaçao, terwijl van een breed gedragen standpunt geen sprake was. Ook de veel te machtige positie van de gouverneur in de staatsregeling bracht Da Costa Gomez als moeilijkheid naar voren, waarbij hij vermeldde dat deze positie 'de belangrijkste oorzaak voor verzet' was geweest in de afgelopen jaren.

Met deze beide punten stelde Da Costa Gomez, die op dat moment nota bene Statenlid was voor de KPC, zich kritisch op ten aanzien van zijn eigen katholieke politieke kring. Verwarrend genoeg echter, voor wie de bevolkingssamenstelling en situatie op Curaçao niet kende, kan de positie die Da Costa Gomez in de brief innam feitelijk evengoed als 'pro-katholiek' beschouwd worden, namelijk: gericht op de grote katholieke volksmassa, die nu nauwelijks politiek gebonden was maar binnenkort stemrecht zouden verwerven. Hier werd duidelijk waar de loyaliteit van Da Costa Gomez lag: niet bij de katholieke elite, maar bij de katholieke volksmassa. Die massa was op dat moment niet verenigd tot een front, en dat zou wat Da Costa Gomez betreft ook niet binnen de KPC gaan gebeuren. Zeer zelfverzekerd stelde hij zich in de brief op als de

toekomstige leider van deze katholieke volksmassa, niet vanuit de KPC maar vanuit zijn eigen beweging:

‘De plaatselijke politieke verhoudingen worden beheerscht door de laatste verkiezingen van 1945 en thans wacht het Volkscomité, de associatie van de katholieke bevolking (82%), en de constructieve groepeerings op nieuwe verkiezingen om zich uit te spreken. [...] Om werkelijke uitspraak van de bevolking te krijgen, is het noodzakelijk, dat nieuwe verkiezingen worden gehouden.’³⁷⁴

Per ommegaande reageerde Romme instemmend op het voorstel tot een ontmoeting, maar verdere verslaglegging ontbreekt.³⁷⁵

Dat de rol van Da Costa Gomez in Nederland in de aanloop naar de RTC door het Curaçaose katholieke establishment als bedreigend werd ervaren, had deels te maken met zijn opstelling als katholiek. Zij vreesden dat door politiek Den Haag voetstoots aangenomen zou worden - volledig langs de lijnen van de verzuiling redenerend - dat Da Costa Gomez het merendeel van de Curaçaose bevolking al representeerde.³⁷⁶

Net als Da Costa Gomez was ook De la Try Ellis direct gestart met activiteiten ter voorbereiding op de conferentie. In december 1947 schreef hij een brief aan pater provinciaal H.L.J. (Laurentius) Teeuwen om zijn zorg te uiten over de mogelijke consequenties voor de positie van de katholieke kerk, gegeven de samenstelling van de delegatie en de verwachte glansrol hierin voor Da Costa Gomez. ‘Het RK bijzonder onderwijs, de doorn in hun oog, kunnen zij nu naar hartelust plagen.’³⁷⁷ Vanaf dat moment was de pater provinciaal, zo zou later blijken, nauw betrokken bij de vervolgacties die De la Try Ellis zo vertrouwelijk mogelijk op poten zette. Net aangekomen in Den Haag schreef hij eind januari 1948 een noodkreet aan vicaris provinciaal Constantinus Gallé op Curaçao om ‘de missie te redden.’³⁷⁸ De bedreiging van de missie, zo schreef De la Try Ellis, was ontstaan door de ruimte die de Antilliaanse delegatie leek op te eisen om de positie van de gouverneur te verzwakken.³⁷⁹ Met het verzwakken van de positie van de gouverneur, zo was de redenering, zou het fundament van de positie van de katholieke kerk wegvallen. De grootste bedreiging voor het katholieke belang, zo stelde hij, was de persoon van Da Costa Gomez, ‘die hier paradeert als vertegenwoordiger van de Katholieken.’³⁸⁰

Als gevolg van de noodkreet van De la Try Ellis werd door vicaris provinciaal Gallé besloten om pater Van der Veen Zeppenfeldt in het diepste geheim naar Nederland te sturen, om in nauwe samenspraak met De la Try Ellis de Nederlandse katholieke politici te informeren en te bewerken.³⁸¹ De strikte geheimhouding was noodzakelijk aangezien De la Try Ellis in de neutrale rol van adviserend commissielid deelnam aan de conferentie. Degene die de lobby echter al snel verraadde was monseigneur Verriet. Deze was klaarblijkelijk geheel buiten de besluitvorming gebleven en vond het nodig om Da Costa Gomez - met wie hij op goede voet stond - op de hoogte te stellen van de reis van Van der Veen Zeppenfeldt.³⁸²

De lobby in Nederland werd medio februari gevoerd door De la Try Ellis en Van der Veen Zeppenfeldt. Zij zorgden ervoor dat met alle katholieke kernspelers correspondentie of een gesprek aangegaan werd. Daarnaast besloten zij om een krachtig publiek signaal af te geven door een petitie op te zetten waarin de bevolking zélf zich kon uitspreken voor de bescherming van het katholieke onderwijs.³⁸³ De gesprekken en de petitie zouden het draagvlak moeten vergroten voor het standpunt dat het voortbestaan van het bijzonder onderwijs in De West gegarandeerd moest worden door een uitspraak van de RTC. Begin maart werd de petitie op Curaçao uitgevoerd met als resultaat 26.623 handtekeningen, een enorme hoeveelheid op een bevolking van circa 60.000 bewoners waarvan circa 50.000 katholieken.³⁸⁴

In de weken voor de RTC-vergadering vonden diverse gesprekken plaats met Nederlandse katholieke politici en journalisten, te beginnen met de politicus Carl Romme.³⁸⁵ Het inhoudelijk verslag van Van der Veen Zeppenfeldt geeft een gedetailleerd inkijkje in de aanpak en het verloop van de lobby.³⁸⁶ Inhoudelijk stonden daarbij twee zaken centraal. Het belangrijkste gespreksonderwerp was delegatielid Da Costa Gomez. Het sterke vermoeden bestond bij hen dat Da Costa Gomez een verborgen agenda had om onder de noemer van nationalisme een communistische beweging op Curaçao van de grond te krijgen, en dat hij daardoor mogelijk staatsgevaarlijk was. Zij baseerden zich op een 'ondergrondse' groep die Da Costa Gomez al langer schaduwde en zijn vermeende communistische netwerk in kaart had gebracht. Van der Veen Zeppenfeldt speelde deze informatie direct door aan de gouverneur en de voorzitter van de Kamer van Koophandel in Curaçao. In zware termen werd niet alleen de ware aard van Da Costa Gomez, maar ook het gevaar voor de missie omschreven:

‘Aan de hand van die feiten kan men er zeker van zijn, dat niet alleen onze hospitalen, gestichten en scholen (op de allereerste plaats de financiële gelijkstelling) gevaar lopen, maar ook de geestelijkheid in het algemeen: paters, fraters en zusters kunnen de consequente vervolging verwachten, indien zulke heeren het heft in handen krijgen.’³⁸⁷

Elke gesprekspartner ontving een gesloten envelop met, zoals Van der Veen Zeppenfeldt in zijn verslag schrijft, ‘geheime inhoud.’ In de gesprekken werd met bezorgdheid gesproken over de steun die Da Costa Gomez volgens hen had van de huidige bisschop, monseigneur Verriet. Deze machtskwestie, die alleen in deze archivalia naar voren komt, had de primaire aandacht van de twee lobbyisten; over het ideologische of maatschappelijk belang van het katholieke onderwijs werd nauwelijks gesproken.³⁸⁸ Dit werd kennelijk als vanzelfsprekend beschouwd.

Van der Veen Zeppenfeldt was, zo blijkt uit zijn verslag, de mening toegedaan dat Verriet er de voorkeur aan gaf om de invloed die Gomez had te gebruiken in plaats van te bestrijden. Voor de lobbyisten stond vast dat Verriet niet gericht was op het ‘uitschakelen’ van Da Costa Gomez, hetgeen voldoende reden was om Verriet volledig buiten de communicatie te plaatsten. De hele kwestie zette een rem op hun lobby, aangezien zij niet wilden riskeren dat het feit dat Verriet niet betrokken was naar buiten zou komen. Lang duurde deze voor de lobby lastige situatie niet. Op 11 maart 1948, exact een week voor de afsluiting van de RTC, kwam monseigneur Verriet na een kort ziekbed onverwacht te overlijden.

De resultaten van de lobby vielen uiteindelijk erg tegen. In de Memorie van antwoord van 1 maart 1948 kwam naar voren dat minister J.A. Jonkman (PvdA) van Overzeese Gebiedsdelen de voorgestelde artikelen met betrekking tot gelijkbesteding niet overnam, met als argumentatie dat dit als inwendige aangelegenheid bij landsverordening geregeld moest worden.³⁸⁹ De resolutie die uiteindelijk op 18 maart 1948 werd aangenomen ging ook niet verder dan te stellen dat:

‘het beginsel van de financiële gelijkstelling en de uitwerking daarvan door de landen nader gemeenschappelijk onder de ogen behoort te worden gezien.’³⁹⁰

Een maand na afloop schreef Romme een uitvoerige brief aan pater provinciaal Teeuwen in Nijmegen, waarin hij het voorstel deed om op

korte termijn Curaçao te bezoeken. Doel van de reis zou zijn om 'de daar bestaande politieke verdeeldheid tusschen de katholieken bij te leggen.'³⁹¹ Niet uitgesloten kan worden dat, zoals Marit Monteiro suggereert, monseigneur Verriet kort voor zijn dood de voorzet voor dit initiatief heeft gedaan.³⁹² De verdeeldheid binnen het bisdom kan hem niet ontgaan zijn, nu hijzelf was buitengesloten van de lobby in Den Haag. Volgens Monteiro had Verriet in deze periode het plan opgevat om een nieuwe katholieke partij naar het model van de Nederlandse KVP op te richten, en was dat de motivatie om in 1948 het contact met Romme te leggen.³⁹³

Net als Monteiro gaf ook Amado Römer aan dat het Verriet is geweest die Romme in 1948 naar Curaçao had willen halen. Volgens hem was dat met als doel om de KVP en de NVP samen te laten gaan.³⁹⁴ Dat lijkt niet waarschijnlijk; Verriet overleed nog voordat beide politieke partijen werden opgericht. De opvolger van Verriet, Van der Veen Zeppenfeldt, richtte direct na het vertrek uit de KPC van Da Costa Gomez in 1948 een eigen Curaçaose KVP op met een kleine groep vanuit de 'oude' katholieke elite waar Verriet geen deel van had uitgemaakt. Deze groep van conservatieve katholieken bleef met Da Costa Gomez op slechte voet staan tot het vertrek van Van der Veen Zeppenfeldt in 1956.

Uiteindelijk ging de reis van Romme naar Curaçao in 1948 niet door.³⁹⁵ Degene die een stokje voor zijn komst had gestoken was de voor Romme niet onbekende Van der Veen Zeppenfeldt. Over de weigering door de apostolisch vicaris om hem te ontvangen was Romme duidelijk verbolgen. Ook was hij bezorgd over het gebrek aan politieke eenheid in de katholieke achterban op Curaçao:

'Ik hoop, dat ik mij bedrieg, maar ik heb het gevoel, dat in het staatkundige de boel aan de katholieken in Curaçao leelijk uit de hand loopt. God geve, dat ik mij grondig vergis.'³⁹⁶

Waar Romme wellicht aan voorbij ging was dat de grote massa van nieuwe stemgerechtigden zich politiek nog moest vormen, en dat de samenleving geen historisch gevormd fundament had met betrekking tot politieke kennis en politiek bewustzijn. Loyaliteit aan de katholieke politiek, zoals in Nederland, was voor een deel van de bevolking helemaal niet zo vanzelfsprekend.

Voorbij de vanzelfsprekendheid

De positie van de katholieke kerk als instituut was eind jaren '40 in veel opzichten sterk. Vanaf het midden van de jaren '30 ging het haar financieel behoorlijk voor de wind. Niet alleen de economische en demografische groei, maar ook een aantal regelingen droeg specifiek bij aan de financiële en institutionele versterking. De inkomsten van de katholieke kerk namen in de eerste plaats toe door de gelijkbesteding van het onderwijs, die met de Onderwijsverordening van 1935 was ingevoerd en in 1943 werd verbeterd. Daarnaast ontvingen de katholieke geestelijken, van wie een toemend aantal al vanaf 1857 uit de staatskas werd betaald, in 1933, in 1937 en opnieuw in 1943 een substantiële verhoging van salaris en/of emolumenten.³⁹⁷

De financiële voorspoed in het vicariaat zette zich vanaf de late jaren '30 onverminderd voort. 'We hadden teveel', oordeelde Zuster Jeanne d'Arc in een interview in 1977 over de groeiende rijkdom van de Curaçaose katholieke kerk tijdens en na de oorlog.³⁹⁸ De financiële jaaroverzichten van het apostolisch vicariaat, alhoewel incompleet, laten inderdaad een substantiële groei van inkomsten zien, die veel groter is dan noodzakelijk voor de dekking van kosten. Van de jaren 1938 en 1950 is de informatie volledig beschikbaar. Een vergelijking laat zien, dat het overschot op de jaarrekening van het apostolisch vicariaat nog 18% was in 1938; in 1950 was dat opgelopen naar 56%.³⁹⁹

	Inkomsten	Uitgaven	Saldo	Overschot
1938	7.351	5.999	1.352	18%
1950	41.805	18.262	23.543	56%

Overzicht inkomsten en uitgaven vicariaat, 1938 en 1950

In oktober 1945 stelde de administrateur van financiën op Curaçao de gang van zaken rond de bezoldiging van de RK-geestelijken in een brief aan de gouverneur aan de kaak. Kennelijk, zo veronderstelde hij, was het in de loop der jaren zo gegroeid dat de apostolisch vicaris zelf nieuwe priesters aanwierf, aanmeldde en daarbij vaststelde voor welke bezoldigingsrang de kandidaat in aanmerking kwam. Hij bepaalde dit zonder overleg of controle. 'Het is dit laatste, dat bij vorige gelegenheden reeds mijn aandacht had getrokken, omdat dit kan leiden tot ongewenste

toestanden', merkte de administrateur in 1945 voorzichtig op. Bij aanvang van de regeling in 1857 was het aantal geestelijken bepaald op maximaal 12, waarvan één eerste rang en de rest tweede. Nu waren er 45 geestelijken en vier rangen. De administrateur drong er bij de gouverneur op aan dat hierover een gesprek moet komen met de apostolisch vicaris. Na deze bespreking werd spoedig een nieuwe bezoldigingsregeling van kracht waarin een maximum werd gesteld van 45 priesters, dat alleen in overleg kon worden overschreden.⁴⁰⁰

Het aantal religieuze zusters en fraters op Curaçao nam in de periode 1936-1954 toe met circa 24%. Het aantal priesters steeg in die jaren met 41%. De bevolking in zijn totaliteit maakte meer dan een verdubbeling mee, tussen 1935 en 1955 was sprake van een toename met 114%.⁴⁰¹ In 1954 waren slechts vier lokale priesters op het eiland actief, onder wie de in het parochiewerk populaire Julio Henriquez en de jonge priester Amado Römer, beide wereldheren. Een lokaal seminarie zou pas in 1955 starten; tot dat moment was er nauwelijks sprake van het stimuleren en ondersteunen van roepingen bij Curaçaose jongeren. Het zwaartepunt lag nage-noeg volledig op de bemanning van de lokale kerken door Nederlandse priesters, sinds 1868 vrijwel exclusief verzorgd door Nederlandse en in Nederland opgeleide Paters Dominicanen.⁴⁰² Dat dit zo was stond ook in deze meer roerige jaren niet ter discussie, noch binnen de kerk, noch binnen de samenleving.⁴⁰³

Dat alleen met een nieuwe, jonge, aanwas van priesters de katholieke kerk op Curaçao haar positie zou kunnen redden was zeker de overtuiging van de leider van de Katholieke Partij op Curaçao, Isaac Debrot.⁴⁰⁴ 'Alles is dood', schreef hij in 1946. 'Vanaf de jeugdbeweging tot de arbeidsorganisaties. [...] Jonge paters, goed onderlegde paters, idealistische paters, sociaal ervaren paters, dat is wat wij nodig hebben. Niet wat men in Holland kwijt wil, maar de besten uit het klooster, anders loopt het mis.'⁴⁰⁵

Vanuit Curaçao was direct na afloop van de jaren '40 een roep uitgegaan naar de Nederlandse provincie om meer geestelijken. Niet alleen de bevolkingsgroei gaf daar aanleiding toe, maar ook de toename van het aantal uitdagingen waar de priesters zich voor gesteld voelden. Dit waren, zoals pater Holterman in een rapport in 1951 schreef, met name de grote verlokkingen van het moderne leven en de beginnende concurrentie van evangelische kerken uit de regio.⁴⁰⁶ Een substantiële belasting vormde het verzorgen van godsdienstlessen, minstens eenmaal per week per klas.

Ook het verenigingswerk vroeg veel tijd, waarbij Holterman in dik onderstreepte zinnen aangaf dat dit vooral ook kwam omdat de medewerking van leken zo gering was.⁴⁰⁷

In de gezondheidszorg werd de situatie voor de religieuzen in deze jaren zorgelijk. De Zusters van Breda werden al snel na het aantreden van de nieuwe regering geconfronteerd met het principiële streven om publieke taken, zoals gezondheidszorg, volledig bij de overheid te leggen.⁴⁰⁸ In juni 1947 meldde het bestuur van het St. Elisabeth Gasthuis aan de Directeur van de Openbare Gezondheidsdienst te Curaçao dat het aan zijn eerder gedane belofte om uit te zien naar een tweede congregatie voor de gezondheidszorg op Curaçao niet meer kon én wilde voldoen.⁴⁰⁹ Als reden gaf het bestuur aan dat het hiervoor onder de huidige politieke en bestuurlijke omstandigheden geen verantwoordelijkheid kon nemen. Deze omstandigheden maakten het werken voor alle zusters op dat ogenblik zwaar, en betroffen volgens de overste drie zaken: een vijandige antiklerikale houding op de werkvloer, bestuurlijke tegenwerking en het politieke streven naar neutraliteit in de gezondheidszorg. De huidige organisatie leed daar dusdanig onder, dat besloten werd tot opzegging van het contract dat de Zusters van Breda hadden voor de zorg in krankzinnigengeesticht Grootkwartier. Bovendien werd hetzelfde overwogen voor het melaatsengesticht Zaquito.

Vanaf de vroege jaren '50 werd gewerkt aan de vorming van de Nederlandse Antillen als nieuwe staatsvorm, waarvan Curaçao het bestuurscentrum werd. Op basis van de contouren zoals vastgesteld tijdens de Ronde Tafel Conferenties werd een definitieve structuur met eigen wet- en regelgeving ontwikkeld. Dit voltrok zich tussen 1948 en 1954. Een belangrijk gevolg van deze overgangsfase was dat maatschappelijke organisaties in snel tempo verzakelijkten en veelal in enkele jaren tijd meer op afstand kwamen te staan van de kerk. De eindverantwoordelijkheid bij de overheid kreeg een sterkere invulling door juridische en bestuurlijke kaders. In de uitvoering kwam meer regelgeving en controle.⁴¹⁰

Voor de kerkelijke organisaties die actief waren in het in welzijns- werk, zoals de voogdijraad, de weeshuizen alsmede het onderwijs had dit uiteraard praktische gevolgen. Overheidstaken die werden uitgevoerd door een niet-gouvernementele organisatie kregen een rechtsvorm, meestal een stichting, met een bestuur waarin ook wel geestelijken zitting konden hebben, maar waarvan de voorzitter of directeur niet meer *per definitie* een geestelijke was. Wetgeving maakte ook expliciet over welke

bevoegdheid een medewerker moest beschikken. In het kader hiervan vond in het onderwijs en de gezondheidszorg een flinke opmars plaats van beroepsopleidingen en de bijscholing en diplomering van krachten. Deze bijscholing ging op langere termijn gepaard met een instroom in de beroepsgroep van meer bevoegd, en meer lokaal, lekenpersoneel.⁴¹¹

Ook de als ambtenaren uitbetaalde geestelijken ontkwamen niet aan een heroverweging van hun positie door het nieuwe bestuur. In februari 1952 werd door een Landsbesluit op voordracht van Da Costa Gomez als Lid van de Regeringsraad een commissie ingesteld die zich moest buigen over de bezoldiging van geestelijken uit de overheidskas. De commissie kreeg drie taken: uit te zoeken welke bijdragen nu werden uitgekeerd en hoe dit historisch zo gegroeid was, aan te geven wat de rechtspositie van de ontvangende kerkgenootschappen was en voorstellen te doen voor een nieuwe regeling binnen de bepalingen van de Landsregeling.⁴¹² Als voorzitter werd W.Ch. de la Try Ellis aangesteld.⁴¹³ Het zou ruim negen jaar duren voordat de commissie De la Try Ellis verslag uit zou brengen.⁴¹⁴ Waarom dat zo lang duurde, welke aanbevelingen werden gedaan en hoe deze werden ontvangen, komt in het volgende hoofdstuk bij de bespreking van de periode 1954-1973 aan de orde.

3.3 Maatschappelijke verhoudingen

Bestuurlijke instanties op het eiland stonden vóór 1936 op relatief grote afstand van de samenleving. Na 1936 veranderde dat, niet alleen onder invloed van de democratisering van het bestuur, maar ook door economische en internationale ontwikkelingen. In een interview analyseerde pater Amado Römer deze verandering in de samenleving in globale lijnen.⁴¹⁵

‘Met die economische boom kreeg je een heel interessant geval. De gewone man gaat zich nu helemaal zelfstandig voelen. [...] Dus wat merk je nou - men raakt een beetje los van het vreselijk paternalistisch gedoe van de kerk en wil op eigen benen staan. [...] De geestelijkheid gaat tekeer tegen de mensen van Verriet, want die nam mensen die niet aan het handje liepen.’

Römer doelt op de groep stedelijke jongeren, leken dus, zoals Willem

Kroon en Hendrik Pieters Kwiers, die in katholiek verband de kans kregen om zich te ontwikkelen en bijvoorbeeld in *La Union* te publiceren, ook als dit betekende dat ze een kritisch geluid tegen de gevestigde orde lieten horen. Volgens Römer wilden de conservatieve geestelijken Verriet afremmen, en dit aanhoudend paternalisme gaf wrevel bij de nieuwe generatie:

‘Dus ja dan krijg je een groep die dat niet nemen, zoals Da Costa Gomez, en die begint met mensen een beweging, ondergronds, en die kristalliseert in een nieuwe partij. Men onderschat dat, maar de geestelijkheid begint dan Gomez te beschuldigen van verraad en [zij] stellen als de bisschop sterft een priester aan die is voortgekomen uit die oude elite, Van der Veen Zeppenfeldt, en die gaat vreselijk tekeer tegen die nieuwe partij. Hij richt een eigen nieuwe partij op, samen met een man uit de oude groep: Sprockel. Die nieuwe partij is in geen velden of wegen te bekennen en natuurlijk wint Gomez. En dan krijg je dus de tegenstelling.’

Na de dood van Verriet in 1948 was het een bewuste keuze van de ‘oude’ katholieke elite om de voorzichtig progressieve lijn die was ingezet onder Verriet terug te draaien. De nieuwe bisschop Van der Veen Zeppenfeldt en zijn kring probeerde terug te grijpen naar oude machtsstructuren en gezagspatronen. Daarin was geen ruimte voor kritische jongeren om zich te ontwikkelen en zich uit te spreken. Sterker nog: die geest moest weer in de fles, nu duidelijk werd hoeveel mogelijkheden sommige Curaçaoënaars inmiddels hadden gekregen, en ook aangrepen, om onafhankelijk van de kerk te leven, zich te uiten en zich verder te ontwikkelen.

Openlijke kritiek op macht en gezag

In de loop van de jaren '30 kreeg kritiek op de positie en het handelen van de geestelijken op Curaçao een sterker en openlijker karakter. Deze kritiek betrof niet zozeer de katholieke religie of het uitvoerende werk van de religieuzen, maar was gericht op het instituut van de katholieke kerk en de rol die de kerk had in de koloniale gezagsverhoudingen. Willem Kroon was een van de eerste schrijvers die zich verzette tegen de in zijn beleving wel erg brede taakopvatting van de kerk. De kerkelijke activiteiten waren in zijn opinie gericht op het behoud en de vergroting van macht en invloed.⁴¹⁶

In de jaren '40 en '50 volgde de publicatie van twee andere opmerkelijk kritische pamfletten, die door de Curaçaose schrijver en

taalkundige Frank Marinus Arion worden beschouwd als ‘gebroeders’ van het kritische werk van De Marchena.⁴¹⁷ Van een eenheid in aanpak of boodschap was echter geen sprake; ook was geen van de pamfletten gericht op het mobiliseren van verzet. Wel liet de publicatie van deze geschriften zien dat van aanvaarding steeds minder sprake was. In zoverre kunnen in de twee latere pamfletten een niet te missen echo gehoord worden van het pioniersgeluid van De Marchena.

In 1949 verscheen *Tragedia di nos rasa i su resurekshon*, aanvankelijk gepubliceerd met Fil Brion als auteur, maar later toegeschreven aan José Candido (‘Djòs’) Anthonia.⁴¹⁸ Drie jaar later volgde in 1952 de publicatie van *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe Koninkrijk* van Amador Nita.⁴¹⁹ Wat de pamfletten van Anthonia en Nita gemeenschappelijk hebben is dat zij de onderdrukking van het Afro-Curaçaose volk belichten op een manier die erop gericht is daar juist kracht uit te putten.⁴²⁰ Anders dan *Ignorancia di un pueblo*, dat veel aandacht besteedde aan de koloniale en kerkelijke instituties en machtsconstructies, spreken Anthonia en Nita over existentiële kwesties zoals economische ongelijkheid en over de mogelijkheid voor de zwarte bevolking om vanuit onderlinge solidariteit een betere positie te verwerven.

Het pamflet van José Anthonia, *Tragedia di nos rasa i su resurekshon*, was expliciet politiek van aard, niet alleen gericht op het kweken van politiek bewustzijn maar ook bedoeld als stemadvies voor de NVP.⁴²¹ Anthonia haalde daarbij hard uit naar de priesters:

‘nan a neglishá nan deber pa ku nos, ku e konfiansa, ku ta un fabor nan ta hasi na un pueblo tapá ku no sabi mihó i ku semper bai lo no sabi di hasi otro kos.’⁴²²

‘zij veronachtzamen het feit dat ze ons iets verschuldigd zijn, vanuit het vertrouwen dat ze een gunst verleend hebben aan een onwetend volk dat niet beter weet en dat niet weet wat het anders zou kunnen doen.’

In *Sociale wensdromen* stond ook de achterstelling van de Afro-Curaçaoënaar centraal, maar dan met name in een sociaaleconomische context. Nita schreef het pamflet in 1952 voor een Nederlandstalig publiek om, zoals hij het zelf uitdrukte:

‘aan te tonen dat voor de verwezenlijking van de sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het Nieuwe Koninkrijk, absoluut noodzakelijk is, dat de alhier woonachtige Hollanders, de grote Hollandse maatschappijen, een einde moeten maken aan de bevoorrechtiging van Hollanders boven landskinderen.’⁴²³

Bovenal deed Nita een appel aan de Nederlandse ondernemingen om de Curaçaose werklieden minstens een redelijk salaris en fatsoenlijke basisvoorziening te verstrekken. Veel bedrijven waren in Nederlandse handen en de arbeidsomstandigheden waren overal vrijwel gelijk. De ongelijkheid in de samenleving werd volgens Nita in stand gehouden omdat de lokale werknemer wist dat hij het elders niet beter zou krijgen. De resulterende houdgreep waar de bevolking in zat noemde hij de ‘hongerloon-politiek’: een bewust in de jaren ’30 gekozen strategie om de arbeidsrust te bewaren.⁴²⁴

Zonder de naam van De Marchena te noemen verwees Nita in *Sociale wensdromen* duidelijk naar deze eerdere criticus, naar zijn lot en de gevolgen daarvan voor andere critici:

‘Velen zullen opmerken dat ik op machtige firma’s, maatschappijen en groepen critiek heb uitgeoefend en zullen natuurlijk mijn onverstandigheid betreuren. Hun gedachte gaan naar mijn voorgangers die jaren in het concentratiekamp op Bonaire hebben doorgebracht. Men zegt dat dit allemaal de gevolgen waren van ondoordacht geschrijf.’⁴²⁵

Met Medardo de Marchena, die na *Ignorancia* nog een aantal kritische pamfletten publiceerde, liep het inderdaad niet erg goed af. Toen bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog alle potentieel ‘staatsgevaarlijke’ aanwezigen in het Nederlands Caribische gebied op Bonaire werden geïnterneerd, was ook De Marchena onder hen. De opruiende teksten waarin hij mensen had opgeroepen massaal in verzet te komen hadden hem het predicaat ‘communist’ opgeleverd, hetgeen nu aangewend werd als voldoende grond om hem te verplaatsen en interneren.⁴²⁶

Bijna drie jaar nadat De Marchena was opgepakt gaf de procureur-generaal begin 1943 opdracht aan psychiater Willem de Regt om de kritische antiklerikale auteur aan een grondig onderzoek te onderwerpen. Deze kwam tot een behoorlijk uitgesproken oordeel, dat begon met zijn inschatting van de maatschappelijke positie en invloedskring van De Marchena:

‘Marchena is slechts weinig bekend in kringen waarmede ik in aanraking kom en de enkele anderen die ik vroeg noemden hem een anticlericaal die ruzie met de pastoors maakte. Van eenige politieke richting bleek niets.’⁴²⁷

Dit was een opmerkelijke observatie. De Regt was geen onbekende in de Curaçaose midden- en bovenklasse. Zo was hij politiek actief in de nieuwe Democratische Partij. Hier zou hij een jaar later zelfs als tweede geplaatst worden op de kieslijst. Niet alleen in deze positie moet hij een breed netwerk hebben gehad, maar ook vanuit zijn werk als psychiater in overheidsdienst. De Marchena opereerde waarschijnlijk dus vrij geïsoleerd, in elk geval ten opzichte van de midden- en hogere klasse die hij mede wilde beïnvloeden. De Regt analyseerde zijn persoonlijkheid als volgt:

‘Mijn indruk is die van een meer dan gewoon intelligente Curaçaoënaar met belangstelling voor politiek (hetgeen voor de Curaçaoënaar uitzonderlijk mag heeten). Zijn intelligentie heeft zich niet kunnen ontwikkelen; de hem gegeven leiding bij het onderwijs is niet de juiste geweest en later waren er voor hem als kleurling geen mogelijkheden om zich verder te ontwikkelen. Zijn intelligentie, schoon boven het gemiddelde Curaçaoëse peil, is niet voldoende voor een regelmatige zelfopleiding geweest. De luitenant Seppen schrijft in het rapport, afd. Recherche, No. 14- 1940: “het type van den half intellectueele creool met alle nadeelen van dien.” Met deze meening kan ik mij vereenigen, maar zoo zijn er zeer velen. Primaire psychiatrische symptomen zijn afwezig. De geïnterneerde is nerveus en geprikkeld, dat is alles, vermoedelijk is hij dit altijd geweest en is het door zijn interneering versterkt. Waarschijnlijk is het een deel van zijn geestelijk Joodsche erfdeel, dat hem én zijn grootere intelligentie, én zijn grootere nerveusheid heeft gegeven. Zijn gekleurd zijn met bijkomende gevoelens van minderwaardigheid hebben Marchena zijn geheele leven dwarsgezeten. Zijn verzet tegen alles is hier de uiting van. Indien men eenige jaren op Curaçao verblijft, is dit een dusdanige algemeene eigenschap, dat deze als zoodanig geen verwondering baart.’

De theorie over de genetische herkomst van intelligentie zoals De Regt deze in dit verslag toepast was in deze periode in het Westerse denken niet heel ongebruikelijk; vanaf eind negentiende eeuw werd onderzoek onder andere in de Verenigde Staten verricht dat claimde een statistische relatie aan te kunnen tonen tussen ras en schoolprestaties.⁴²⁸ Op Curaçao

waren deze gedachten en deze discussies niet onbekend. De Regt schreef hier in 1929 een artikel over in het weekblad *Curaçao*. In de katholieke pers werden zijn uitlatingen gekwalificeerd als een belediging van de katholieke bevolking.⁴²⁹ Zodoende was De Regt zelf ook in meerdere opzichten - door zijn betrokkenheid bij de DP én gezien dit schrijven - een doorn in het oog van de katholieke kerkleiding. Zijn rapport over De Marchena was waarschijnlijk voor de kerk ook niet wat deze ervan gehoopt had.

Uiteindelijk werd eind augustus 1944 aan De Marchena beperkte vrijlating op Bonaire gegeven, wat inhield dat hij - in elk geval zolang de oorlog duurde - het eiland niet mocht verlaten. Daarnaast gold de speciale voorwaarde dat hij zich diende te onthouden van 'politiek geschrijf in tijdschriften'.⁴³⁰ Na het einde van de oorlog vestigde hij zich definitief op Bonaire. Een excuus of rehabilitatie van overheidswege is altijd achterwege gebleven.

Kerk, democratie en de nieuwe kiezers

In de antiklerikale stemming die in de jaren '30 en '40 aan kracht had gewonnen was het verwijt richting de geestelijkheid tweeledig. De katholieke gezagsdragers waren Nederlandse paters, en alleen daarom al - ook in de ogen van hun eigen parochianen⁴³¹ - in toenemende mate een niet meer vanzelfsprekende en ook niet altijd geliefde factor in een zich moderniserende en democratiserende samenleving. Ook was het de houding van de Nederlandse geestelijken, het immer 'beter weten' vanuit een volstrekt andere culturele context, die wrevel opleverde. Deze houding is door kritische tijdgenoten en in de literatuur veelal gekarakteriseerd als 'paternalistisch', maar deze term lijkt niet adequaat. Vanuit het blikveld van de sociale stijgers en de nieuwe middenklasse was inderdaad bij de oude generatie sprake van paternalisme: een betweterigheid zoals die past, maar ook klemmt, in een vader-zoon relatie rond volwassenwording. Voor een ander deel van de bevolking gaat deze duiding echter niet op. De kerk nam hier eerder de houding aan als in een ouder-kind relatie die vooralsnog als oneindig beschouwd werd, met de grote onderlaag van de Afro-Curaçaose bevolking - door Verton de 'achterhoede' genoemd⁴³² - als structureel 'kinderlijk' en voorlopig of misschien helemaal niet in staat tot maatschappelijke volwassenwording.

Met de naderende politieke emancipatie, ook voor deze groep, kwam dit defaitisme ten aanzien van de achterhoede gaandeweg meer,

en pijnlijker, aan het licht. Publicaties, met name van de hand van pater W.C. (Michael) Möhlmann, secretaris van de KVP, rechterhand van apostolisch vicaris Van der Veen Zeppenfeldt en later rector van het ziekenhuis, waarschuwden ervoor dat grote delen van de bevolking van Curaçao (nog) niet klaar zouden zijn voor een bestuur dat gedragen wordt door een brede volksvertegenwoordiging. Latere bronnen citeren een artikel uit augustus 1945 in het tijdschrift *Curaçao*, waarin Möhlmann expliciet zou hebben aangegeven dat het openstellen van het stemrecht voor de bevolking desastreuze gevolgen zou hebben voor de ontwikkeling van het eiland.⁴³³ Zeer abstract geschreven, maar met een niet mis te verstane lokale relevantie, was zijn publicatie in 1945 in het Curaçaose tijdschrift *Lux*. Hierin betoogde Möhlmann dat democratie niet in alle gevallen op een relatief korte termijn kon worden nagestreefd, waarbij hij een vergelijking trekt met een gezin:

‘Het geestelijk onvolgroeid karakter van de massa is oorzaak, dat de maatschappij een frappante overeenkomst vertoont met het gezin, en deze overeenkomst leert ons veel over de ware aard van het maatschappelijk gezag. [...] Het vaderlijk gezag is absoluut. Het vindt zijn oorsprong niet in den wil der kinderen en het valt niet onder hun controle. Zij hebben zich eraan te onderwerpen, zonder meer. De reden hiervan is, dat kinderen onvolgroeide, en dus onvolmaakte personen zijn. [...] Dit is de wortel van het vaderlijk gezag en van zijn absoluut karakter tevens: het ontbreken van doelbewustheid in het kind en het ontbreken van doelmatige zelfwerkzaamheid.’⁴³⁴

Möhlmanns artikelen waren buitengewoon negatief over de vermogens en mentaliteit van grote delen van de lokale bevolking. Toen deze in 1951 gebundeld werden uitgegeven in *Het spiegelbeeld van de Antillen*, ontving de bundel het imprimatur van de nieuwe bisschop Van der Veen Zeppenfeldt.⁴³⁵ Waar Möhlmann in *Spiegelbeeld* over schreef was, al benoemde hij het nergens expliciet zo, de gekleurde Curaçaose onderklasse, feitelijk de groep Afro-Curaçaoënaars aan wie de katholieke missie ‘beschaving’ had moeten brengen. Niet alleen de lichtgekleurden, maar ook andere Afro-Caribische groeperingen zoals de Surinaamse middenklasse, stonden feitelijk op afstand hiervan, hetgeen kleur een zeer complex fenomeen maakt op Curaçao.⁴³⁶ In de ogen van de Curaçaose filosoof/historicus Alejandro (Jandi) Paula schoot Möhlmann met zijn publicatie zijn

kennelijke doel om bij te dragen aan een helingsproces voorbij. Hij verweet de auteur dat hij het (Afro-)Curaçaose gedragspatroon enkel analyseerde op raciale gronden, en voorbijging aan de specifieke Afro-Curaçaose ervaring met kolonialisme, en de wijze waarop deze bevolkingsgroep is omgegaan met achterstand en onderdrukking.⁴³⁷

De studie van Möhlmann paste in de verhoogde aandacht in de jaren '40 voor sociale vraagstukken in relatie tot de ontwikkeling van politiek bewustzijn in de samenleving. Enkele jaren later werd ten behoeve van de katholieke betrokkenen in Nederland het rapport 'Kerk en Politiek op Curaçao' opgesteld. Het anonieme stuk maakte deel uit van de informatie die was verzameld voor de Parlementaire Commissie die in 1947 ter voorbereiding op de RTC van 1948 Curaçao en Suriname bezocht, en heeft in die hoedanigheid waarschijnlijk een rol gespeeld in de beeldvorming van de Nederlandse politici. Ook dit stuk heeft in wezen een antidemocratische boodschap. Het rapport betoogt dat vóór 1936 het belang van de katholieke massa veel beter beschermd was dan daarna. Nu het volk zélf stemrecht zou krijgen, zo nam het rapport aan, zou het niet in staat zijn de eigen belangen goed te behartigen. Ook werd gesteld dat het volk datgene waar het niet voor gevochten heeft, wat het 'cadeau heeft gekregen', niet genoeg zou waarderen om het te verdedigen. Problematisch was daarbij het feit, zo stelt het rapport, dat een niet gering deel van de 80% katholieke bevolking slechts in naam katholiek was en weinig of in het geheel niet praktiserend. 'Zij zijn geboeid door voor de godsdienst gevaarlijke raciale sentimenten.'⁴³⁸ Hiermee verwees de auteur waarschijnlijk naar Da Costa Gomez, die in zijn benadering van de Afro-Curaçaose bevolkingsgroep nadruk legde op de menselijke waardigheid die elke burger bezat. Dat was een nieuwe boodschap; de oudere generatie gezaghebbers, onder wie, zoals we in hoofdstuk twee zagen, ook de geestelijken en religieuzen, waren veelal de mening toegedaan dat de Afro-Curaçaose bevolking in aanleg, met andere woorden: op raciale gronden, minder ontwikkeling aankon en ook minder ontwikkeling nodig had.

Op strategisch niveau werd met deze publicaties onderbouwing geboden om de ongelijke verhouding tussen het gezag en de bevolking in stand te houden. Al was de ontwikkeling naar democratisering en zelfbestuur een feit, toch leek het moment voor de gezagsdragers niet aangebroken om in deze beweging mee te gaan en een andere houding ten opzichte van de Afro-Curaçaose bevolking na te streven. Als een deel van de bevolking inderdaad blijf zou geven niet toe zou zijn aan verandering,

terwijl er wel sprake was van asymmetrische verhoudingen, dan zou dat in lijn met de theorie van Lukes kunnen wijzen op een door de bevolking omarmde staat van harmonie en berusting. Van berusting lijkt in deze jaren '40 bij een toenemend deel van de bevolking echter geen sprake geweest te zijn, zoals zou gaan blijken bij de verkiezingen van 1949. Van beïnvloeding van de zijde van de kerk was daarentegen onverminderd sprake.

In de jaren '30 en '40 vond katholieke beïnvloeding plaats via de kansel en het onderwijs, het huisbezoek en via de katholieke pers. Belangrijk waren de ver- en geboden die een goed katholiek zich diende aan te trekken. Al decennialang betekende dit: geen lid worden van de vrijmet-selarij en geen actieve deelname aan onkuisheden zoals de Tambúdans. Lid worden van de Rotary of vergelijkbare serviceclubs werd in 1949 aan leken sterk ontraden vanwege hun 'godsdienstige onverschilligheid en godsdienstloze moraal'.⁴³⁹

Ook de politiek ontkwam niet aan de strenge toepassing van 'ge-en verboden' van katholieke hogerhand. De overgang van de meer progressieve bisschop Verriet naar de meer conservatieve bisschop Van der Veen Zeppenfeldt had hier waarschijnlijk een aandeel in. In 1948 had Verriet nog enkele maanden voor zijn dood een geheim overleg gevoerd met de NVP'ers Davelaar en Pieters Kwiers.⁴⁴⁰ Onder de nieuwe bisschop werd deze partij echter direct geheel in de ban gedaan. Voorafgaand aan de verkiezingen van 1949 werd in februari een herderlijk schrijven uitgegeven dat zeer expliciet stelling nam en richting gaf aan de katholieke kiezer. Niet alleen de Democratische Partij, maar ook de Nationale Volkspartij kon door de nieuwe bisschop niet worden goedgekeurd. De NVP, zo werd het negatieve stemadvies onderbouwd, zou een scheiding van politiek en kerk voorstaan en andere 'onkatholieken principiën' van de DP hebben overgenomen, zoals het streven naar een overheidsaansturing van maatschappelijke taken zoals gezondheidszorg en onderwijs.⁴⁴¹ In de begintijd van de NVP was de afwijzing van deze partij door de kerkleiding buitengewoon fel. Later zou dit veranderen, maar in 1949 lagen de tijdens de RTC uitgevochten strijd tegen Da Costa Gomez en zijn vertrek uit katholieke partij nog vers in het geheugen van de bisschop.

Bij de verkiezingen in maart 1949 bleek het stemgedrag van de nieuwe kiesgerechtigden echter nauwelijks door de katholieke kerk beïnvloed te zijn; de NVP won royaal van de door de kerk gereorganiseerde en aanbevolen katholieke partij, nu opererend als Katholieke Volks Partij, KVP (niet te verwarren met de Nederlandse KVP). De machtsdynamiek

zou voorgoed veranderd blijken. Medio maart 1949 werd in de parochiale kroniek van Pietermaai stilgestaan bij de verkiezingen en bij het dramatische verlies voor de KVP.⁴⁴² De kroniekschrijver, op dat moment pastoor Menno Brada, noteerde dat de verkiezingen mensen dol hadden gemaakt. Vervolgens stond hij stil bij het feit dat veel parochianen zich niet hadden gehouden aan het gegeven stemadvies:

‘De goede katholieken waren zeer terneergeslagen, maar hebben de moed niet verloren. [...] De weerslag is te merken aan het biechten in de cuaresma [vasten- of lijdenstijd, MG]. Ze durven niet goed en wachten veelal tot de laatste week.’⁴⁴³

Nationale beweging wint aan kracht

Tijdens de oorlogsjaren was Da Costa Gomez gestart met een geleidelijke losmaking van de KPC en met de ontwikkeling van een eigen politieke beweging.⁴⁴⁴ In het geheim belegde hij bijeenkomsten waarin hij zijn plannen voor een nieuwe partij ontvouwde. De bijeenkomsten organiseerde hij bij mensen thuis die in hun buurt een zeker aanzien genoten - *baluarte* in het Papiamentu: mensen met letterlijk genomen een zekere waarde (*balor*). In een later stadium zouden zij als *lider* - leiders in een uitgebreid netwerk - de basis vormen van de nieuwe partijorganisatie.

Aanvankelijk opereerde Da Costa Gomez met een zeer strenge discipline om de beweging geheim te houden. In de geestelijkheid zag hij de grootste risicofactor voor de ontwikkeling van zijn ‘ondergrondse’ operatie. Wanneer mensen de priesters in vertrouwen zouden nemen zou het snel afgelopen kunnen zijn met zijn plan om een politieke beweging uit de grond te stampen met een overwegend katholieke achterban. In een (inderdaad!) aan de kerk geleeke brief komt naar voren dat Da Costa Gomez de aanwezigen bij zijn bijeenkomsten, voor dat deze van start konden gaan, eerst ondervroeg:

‘Er is toch niemand bij die meent, dat dit dingen zijn, die je moet gaan biechten? En toch niemand, die denkt dat hij dit tegen zijn Pastoor moet gaan vertellen? Goed, ik veronderstel van niet.’⁴⁴⁵

Of dit werkelijk zo gegaan is, is moeilijk vast te stellen, maar kennelijk wilde Da Costa Gomez elk risico vermijden om de betrokkenheid van deze groep te verliezen. Klaarblijkelijk veronderstelde hij dat de katholieke

bevolking sterk loyaal was aan de priesters.

In de ondergrondse beweging werd met een kerngroep een uit-treding uit de katholieke partij voorbereid. De naam 'ondergrondse' was bewust gekozen en betrof een verwijzing naar de *Underground Railroad*; de geheime organisatie van Harriet Tubman die in de VS honderden tot slaaf gemaakten vanuit het Zuiden naar de vrijheid in de Noordelijke staten had gebracht.⁴⁴⁶ De politieke vorming werd in deze periode ondersteund door een tijdschrift getiteld *Nos Lucha*, onze strijd, een naam waarmee ook de beweging in totaliteit werd aangeduid. In 1948 gingen deze beweging en die van het Volkscomité over in een politieke partij, de Nationale Volkspartij (NVP, later hernoemd tot PNP).⁴⁴⁷

In maart 1948 vond in Curaçao de formele invoering van het algemeen kiesrecht plaats.⁴⁴⁸ Een maand later volgde de definitieve afscheiding van de KPC met de oprichting van de Nationale Volkspartij (NVP).⁴⁴⁹ De NVP - in de volksmond bekend als 'Nashonal' - positioneerde zich als dé partij van de grote Afro-Curaçaose volksmassa, waarvan een meerderheid in de buitendistricten leefde.⁴⁵⁰ Het streven van de nieuwe partij was het verwezenlijken van 'Zelfbeschikkingsrecht der Nederlandse Antillen binnen het verband van het vernieuwde Koninkrijk der Nederlanden.' De NVP nam in haar hoofddoelen eveneens op de gelijke bescherming van kerkgenootschappen, en de erkenning van het recht van de kerken om 'hun stem te doen horen ten aanzien van het staatkundig en maatschappelijk leven.' Daarnaast streefde de partij gelijkheid na, onafhankelijk van godsdienst, stand, kleur of ras, onder andere op het gebied van onderwijskansen en sociale ontwikkeling.⁴⁵¹

De oprichting van de NVP betekende in de praktijk het snelle einde van de 'oude' KPC. In 1948 werd een doorstart gemaakt met de nieuwe Katholieke Volkspartij (KVP). Dit was echter nog steeds, met de sterke betrokkenheid van de conservatieve vicaris Van der Veen Zeppenfeldt en pater Möhlmann, een partij van de 'oude' katholieke elite. Deze op positiebehoud gerichte KVP kreeg zware concurrentie van de nieuwe partijen DP en NVP, die beide een progressieve nationalistische lijn voorstonden. De nationale beweging waarvan deze nieuwe partijen deel uitmaakten hield niet zozeer een streven naar volstreekte autonomie in, maar wel een streven naar een vergaande mate van zelfbestuur en het terugdringen van de Europees-Nederlandse inbreng in het bestuur.

De verkiezingsuitslag van maart 1949 liet overtuigend zien dat de loyaliteit van de volksmassa meer bij de nieuwe politieke leiders uit de

nationale beweging lag dan bij de conservatieve katholieke partij. De NVP behaalde in de kieskring Curaçao, goed voor acht zetels, een eclatante overwinning met vier van de acht zetels, direct gevolgd door de DP met drie zetels. Grote verliezer werd de KVP met slechts één zetel.

De door Da Costa Gomez gevreesde loyaliteit van de nieuwe kiezers aan de katholieke gezagsdragers bleek in de praktijk in politiek opzicht geen enkele basis te hebben. De veronderstelde 'zachte' machtspositie was er wellicht wel, maar dan op andere terreinen, niet ten aanzien van politieke participatie. Geheel verwonderlijk was dit niet: de KVP of de geestelijkheid nam een overwegend bevoogdende houding aan ten aanzien van de parochiaan als stemgerechtigd burger, en deed weinig met het gegeven dat de politiek-maatschappelijke ontwikkeling op het eiland in deze tijd van democratie en zelfbestuur álle burgers aanging.

In contrast hiermee spande de NVP zich intensief in om het bewustzijn en de kennis van de bevolking op het gebied van politiek, democratie en burgerschap te vormen. De DP had weliswaar net als de NVP een partijorganisatie die eropuit trok om mensen in allerlei gebieden te ontmoeten, maar haar inspanningen gingen minder ver dan die van de NVP. Bij een groot deel van de katholieke bevolking werd deze partij in deze periode enorm populair. Vier elementen hebben in het bijzonder invloed gehad op de impact van de beweging van Da Costa Gomez.

Ten eerste legde de partij zich toe op het bewust vormen van een *grassroots* organisatie, dus een beweging van onderaf. Dat hier bewust voor gekozen is blijkt uit een notitie die Da Costa Gomez in 1957 schreef aan de Nederlandse KVP-leider Carl Romme:

'De katholieken van de Nederlandse Antillen kennen geen andere organisatie dan die van het gemeenschap van het geloof. [...] De invloed van de katholieke groeperingen is uitermate gering ten gevolge van het gemis aan organisatorisch vermogen, hetwelk in burgerlijke zin niet werd ontwikkeld. De katholieke volksgroep vormt om deze redenen een gemakkelijke prooi voor materialistische esoterische organisaties. De groepering die thans de Nationale Volkspartij vormt heeft 12 jaren geleden deze gevaren onderkend. Om deze gevaren te bestrijden werd in het nationalisme, breed opgevat, een binding gezocht en gevonden; fondsen gevormd en gebouwen gekocht; tijdschriften uitgegeven, daarna leiders gevormd; waarna arbeiders en politieke organisaties in het leven werden geroepen.'⁴⁵²

In Band'abou was de partij oppermachtig: hier waren alle betrokkenen bij de oude katholieke partij en vrijwel alle stemgerechtigden overgestapt naar de NVP.⁴⁵³ De DP'ers hier waren op enkele handen te tellen en bij iedereen bekend; het ging om de plantage-eigenaren en bewoners die zich sociaaleconomisch, en daarmee kennelijk ook in ruimere zin, los hadden gemaakt van het buitendistrict. Door de stedelijke middenklasse en hogere klasse werd de beweging vooral gezien als iets van de arme plattelandsbevolking. Zowel binnen de witte elite, de migrantenbevolking⁴⁵⁴ als in de katholieke (licht)gekleurde middenklasse had men om die reden moeite met Da Costa Gomez. Dit kwam bij de lichtgekleurde middenklasse tot uitdrukking in uitspraken die in deze kringen gebruikt werden zoals '*ki mishi mi vota pa un neger meskos ku mi*' [hoe kom ik erbij om te stemmen op een neger net zoals ik], of: '*un blanku ku mi ta atmirá so por manda riba mi*' [alleen een blanke waar ik tegenop kijk kan mij iets vertellen].⁴⁵⁵

Een tweede aspect dat de invloed van de NVP in belangrijke mate heeft bepaald is het feit dat deze partij in staat bleek door de grenzen van de vertrouwde sociale structuren heen te breken, en daardoor een brede partij te worden. Met name binnen de katholieke stedelijke middenklasse - een wat conservatieve groep die zich algemeen zeer gehecht toonde aan de door de kerk instand gehouden ordepatronen - wekte dit wrevel op. Gezag moest zich als gezag gedragen, zoals een achterlicht van John Horris Sprockel uitlegde:

'Da Costa Gomez kreeg mensen voor zijn partij, want hij ging naar Band'abou, ging daar kadushi met funchi eten, dingen doen zoals de mensen daar deden. Iemand als bijvoorbeeld John Horris Sprockel zou dat nooit hebben gedaan, daar was hij *too high* voor.'⁴⁵⁶

De aanpak van de NVP werd in bestuurskringen in Nederland en op Curaçao als een bedreiging ervaren, niet alleen van de bestaande sociale patronen, maar ook van politieke stabiliteit. In een waarschuwende brief die in 1948, dus aan het begin van de onderhandelingen over staatkundige hervorming, werd doorgespeeld aan Den Haag schreef de adjudant⁴⁵⁷ van de Curaçaose gouverneur:

'Wat G. achter zich heeft zijn boertjes en proleten. Deze snappen het niet. Op het moment, dat Nederland aan Curaçao gelijke rechten toekent, heeft G. geen mensen om een regering te vormen. Hij heeft geen enkele

intellectueel achter zich staan. Hij vist momenteel om die te krijgen, ook uit de Nederlanders, maar hij krijgt ze niet. Wil men hier geen tyrannie hebben, dan voorzichtig met Gomez.’⁴⁵⁸

In de praktijk echter schaarden zich niet alleen ‘boertjes en proleten’ achter Da Costa Gomez, maar ook een deel van de joodse gemeenschap.⁴⁵⁹

Het derde aspect dat de invloed van de NVP in de beginjaren mede heeft bepaald betreft de sociaal-psychologische kant van de gebeurtenissen. Dit aspect is in deze periode waarschijnlijk minstens zo belangrijk geweest als het politieke aspect, zeker in de buitendistricten:

‘Ze [Da Costa Gomez c.s.] gingen op pad met Curiel, Cohen Henriquez, Moron - blanke ‘shons.’ Hij liet de mensen in hun ogen kijken: kijk, dit is de shon en je mag hem gewoon aankijken. Het zijn ook mensen! Dat heeft zo’n indruk gemaakt. Hij heeft mensen geholpen om zichzelf te ontdekken.’⁴⁶⁰

Voor de bewoners in de buitendistricten gingen de maatschappelijke veranderingen in deze periode snel en waren ze - mede door een enorme kennisachterstand - voor hen soms bijna niet te bevatten.⁴⁶¹ Het werken in de stad werd steeds meer bereikbaar en doorbrak de traditionele afhankelijkheid van de plantage-eigenaren. Tegelijkertijd richtte de *grassroots* organisatie van de NVP zich op het verspreiden van informatie en het bevorderen van inzicht. Niet alleen werd hierdoor het maatschappelijk isolement van de bewoners in de buitendistricten doorbroken, ook kwam de bevolking in aanraking met elementaire kennis over de Curaçaose samenleving - zoals de werking van het bestuur, overheid en rechtspraak - die voor velen volstrekt nieuw was.⁴⁶²

Een vierde aspect dat van invloed is geweest op de populariteit en impact van de NVP in de beginjaren is haar structurele en duurzame aanpak. In de eerste jaren waren de bezoeken van de NVP-delegatie in de wijken een vast ritueel, zoals het zondagse huisbezoek bij José Lourens, *bario-lider* van Westpunt.⁴⁶³ Binnen de wijken was een netwerk van *lidere* actief. Dit netwerk had een gelaagde structuur en bestond uit mensen die in staat waren om de kennis die Da Costa Gomez bracht goed te begrijpen en verwoorden, en die ook benaderbaar waren voor mensen met relatief weinig scholing. Deze laatste groep, die wat verderaf van de woonkernen leefde, kwam ook doorde-weeks langs bij deze *lidere*, zowel met vragen als met problemen:

‘De hele tijd kwamen mensen thuis om te luisteren en te vragen. In die tijd was het zo dat mensen heel veel vragen hadden. Naar hoe-en-wat. Ze moesten andere mensen waarmaken [duidelijk maken MG] waar ze mee bezig zijn. Andere mensen vragen kunnen beantwoorden. Hoe en wat ze moeten zeggen. Dan kwamen ze bij mijn vader en ik mocht er niet bij zijn, maar ik hoorde wel alles. Het was een hele goede en leerzame tijd. De liefde voor de partij groeide in die tijd. [MG: wat was ‘het hoe en wat’?] Ook meer praktische dingen. Wat ze nodig hebben, waar geholpen moet worden. Niet alleen maar politiek, maar ook de nood van de mensen. Daarvoor kwamen ze naar mijn vader. Dus het was sociale hulp eigenlijk.’⁴⁶⁴

Ook Carmelita Paula (1923) ervoer de opkomst van Da Costa Gomez, door haar Dòktor genoemd, als een kentering in haar leven en in dat van haar directe omgeving. De grootste impact daarvan lag voor haar, in deze jaren een jonge huismoeder in Montaña, op een zeer praktisch niveau:

‘Dòktor ta hopi bon pa pueblo. Baki awa pa tur bario. Awa pa nos, lus pa nos.’⁴⁶⁵

‘Dòktor was heel goed voor het volk. Watervoorziening voor alle wijken. Water voor ons, licht voor ons.’

Over stemrecht en andere grotere politiek-maatschappelijke veranderingen sprak Carmelita Paula in ons interview niet, wel over het feit dat de bevolking eindelijk gezien en geholpen werd. Haar herinnering aan de komst van Dòktor en de duiding van het verschil dat zijn komst in haar beleving maakte, was zeer expliciet.

‘Si ku Dòktor e alivio a bin. Pa tur hende el’a bin. Despues tur a hala rosea.’⁴⁶⁶

‘Ja, met Dòktor kwam de opluchting. Hij kwam voor alle mensen. Daarna kon iedereen weer ademhalen.’

Opvallend en betekenisvol aan deze uitspraak was, dat de vraag die hieraan voorafging over de tevredenheid ging waarmee Carmelita terugblikte op dit deel van haar leven. Gedurende vrijwel het hele interview sprak zij

met dankbaarheid en met blijk van een groot vermogen tot aanvaarding over haar jongere jaren. Armoede, beperkte opleidingsmogelijkheden en andere uitdagingen werden erkend, maar niet naar voren gebracht als onrechtvaardig. Zodra over Dòktor gesproken werd, veranderde dit volstrekt en liet Carmelita zich fel uit over de klaarblijkelijk toch wél als penibel ervaren situatie. Ook hieruit kan afgeleid worden dat de invloed van de katholieke kerk weliswaar op persoonlijk niveau diep zat, maar ook een begrenzing had. Hoe belangrijk en invloedrijk de kerk ook was in het persoonlijke leven, op maatschappelijk-politiek gebied speelden de geestelijken nauwelijks een rol.

In een interview met de dochter van een leider uit Barber, Dito Francisco, zette Crisma Francisco (1939) dit aspect van ogenschijnlijke gespletenheid helder uiteen. De families in haar directe omgeving waren gewend dat de priester regelmatig bezoek aan huis bracht. Met de priester spraken zij over aan het gezinsleven gerelateerde zaken, zoals huwelijk en opvoeding, maar nooit over sociaal-maatschappelijke problemen. Zo kon het gebeuren dat, ondanks deze aandacht, men de ruimte die Da Costa Gomez met zijn netwerk bood om over sociaal-maatschappelijke problemen te spreken als een volstrekt nieuw fenomeen beleefde.⁴⁶⁷ Over problemen met werk, inkomen of maatschappelijke relaties had men nooit gedacht met de priesters te spreken, en de priester zelf deed dat ook niet. Dit waren gescheiden werelden. Dat Da Costa Gomez een grote en buitengewoon trouwe aanhang verwierf in de buitendistricten kan met name daaruit verklaard worden, dat men voor het eerst het gevoel had ergens terecht te kunnen met existentiële problemen. Zelfs al maakten mensen deel uit van de kring die trouw door de pastoor werd bezocht, toch hadden zij voor het eerst het gevoel dat er voor hen werd opgekomen.

De indruk die in alle interviews in de buitendistricten sterk naar voren kwam was dat 'de komst van Dòktor' ervaren is als een bevrijding, als een ontwaken soms ook, alsof een deur werd open gemaakt naar de rest van de wereld. Het beeld van een in isolement levende bevolking is in sommige opzichten wat vertekend, omdat er wel degelijk interactie met de stad was.⁴⁶⁸ Cruciaal echter was het feit dat grote delen van de bevolking eind jaren '40 zeer beperkte politiek-maatschappelijke kennis had. Men wist nauwelijks iets van het bestuurlijk functioneren van de samenleving waarin zij in 1948 voor de wet een volwaardig burger in werden. In die context maakte de aanpak van Dòktor en zijn netwerk in de wijken voor veel bewoners een groot verschil; deze vormde een brug naar de burgerlijke samenleving in opbouw.

Dominicanen in de frontlinie

Direct na afloop van de oorlog werd de betrokkenheid van de Nederlandse provincie van de orde der Dominicanen bij de katholieke missie op Curaçao geïntensiveerd. De formele bezoeken vanuit de Nederlandse provincie van de orde der Dominicanen - zogeheten visitatiebezoeken - konden weer zonder belemmering plaatsvinden. Zowel in 1947 als in 1953 bracht pater provinciaal Laurentius Teeuwen een bezoek aan de Antillen. Hierbij hield hij zich niet alleen met het reilen en zeilen in het vicariaat bezig, maar ook met de sociaal-politieke ontwikkelingen. Voor hem was Curaçao 'een der schoonste missies', maar wel een zware,

'niet alleen door de tropische hitte [...] maar vooral ook door de zuidelijke mentaliteit van het volk, alsmede door de moeilijke politieke omstandigheden van het oogenblik. En dit alles is soms nog verzaamd door gebrek aan een goede, zakelijke leiding.'⁴⁶⁹

Waarschijnlijk dat laatste aspect motiveerde hem om de belofte te doen 'dat u in de toekomst goede krachten krijgt, om u in uw moeilijke werk te steunen.' Wat hij precies verstond onder goede krachten, omschrijft het visitatierapport niet. Volgens pastoor Boex had dit vooral met academisch niveau te maken, en was de behoefte aan in intellectueel opzicht zwaardere priesters een direct gevolg van de aanwezigheid op het eiland van Amado Römer, die kennelijk in de ogen van de pater provinciaal wel wat meer tegenwicht en tegenspraak zou mogen ontvangen.⁴⁷⁰

Na zijn eerste naoorlogse visitatie in 1947 bracht Teeuwen als belangrijkste aandachtspunt het huisbezoek naar voren. Dat liet op Curaçao naar zijn idee te wensen over. Van priesters werd verwacht dat zij dagelijks op pad waren en mensen thuis bezochten, ter ondersteuning bij problemen maar ook om de band met de kerk warm te houden. Dit moest in principe zonder aanzien des persoons gebeuren, maar in de praktijk was dat op Curaçao niet het geval. Het afleggen van dit huisbezoek werd tot in de jaren zestig als problematisch ervaren door veel priesters, en op structurele basis niet consequent uitgevoerd.⁴⁷¹

In de buitendistricten vond het huisbezoek in deze periode gericht selectief plaats.⁴⁷² In gezinnen die in de directe omgeving van de parochie woonden, waar de ouders getrouwd waren en het gezin trouw de kerk bezocht, was huisbezoek vast onderdeel van de relatie tussen kerk en gezin. Deze groep stond algemeen bekend als de mensen die leefden 'onder de

rok van de priester' (*bou di saya di pastor*), een bij alle geïnterviewden bekende uitdrukking, die in hun terugblik vaak met enige zelfspot werd gebruikt. Een grote groep katholieken, zoals alleenstaande moeders, viel hierbuiten.⁴⁷³ Uit de gesprekken met actieve parochianen en hun nazaten, leek dit niet bekend.⁴⁷⁴ Vrijwel alle geïnterviewden gaven er überhaupt blijk van niet goed te weten, of geweten hebben, hoe het leven buiten hun eigen groep was. Dit gold in bijzondere mate ook voor de lichtgekleurde stedelijke bevolking, die tijdens afspraken buiten het interview, dus in de informele voor- en nagesprekken, niet alleen blijk gaf van onwetendheid, maar ook van onbegrip en in enkele gevallen ook van afkeer ten aanzien van de levenshouding van de Afro-Curaçaose achterhoede.⁴⁷⁵ Deze afstandelijkheid en onwetendheid ten aanzien van andere bevolkingsgroepen liet zich ook zien bij de religieuzen uit de stad, zoals bij frater Walfried, die vertelde:

'Wij trokken nog wel een keer naar buiten toe natuurlijk, onze vakantie was het enige vermaak dat we dan hadden. Op zo'n vakantiedag dan ging je heel vroeg naar de zee toe, en ja goed, dan zag je deze mensen wel werken in de hofjes. In de regentijd probeerde men dan wel wat te planten, maar veel was het niet.'⁴⁷⁶

Priesters werden in 1947 nadrukkelijk aangespoord om de mentaliteit van het volk beter te begrijpen en het 'te leren liefhebben.' In dat kader werd opnieuw benadrukt dat zij de taal van het volk moesten leren spreken en zich daarin moesten blijven bekwamen. 'Daardoor wint gij het volk voor u.'⁴⁷⁷ Het is echter de vraag of de geestelijken erop uit waren 'het volk' voor zich te winnen; de afstand die er bestond was wel degelijk functioneel: deze lag aan de basis van de gezagsrelaties.

In deze eerste naoorlogse jaren werd de zittende groep priesters in toenemende mate geconfronteerd met de gevolgen van anti-Nederlandse sentimenten en in bepaalde kringen van een groeiend antiklerikalisme. Terwijl de geestelijken en religieuzen in de vooroorlogse jaren nog een bijzondere status genoten, werden zij in de naoorlogse jaren geconfronteerd met een veranderende mentaliteit en met regelmaat snerend voor 'macamba' (Nederlander, als scheldwoord) uitgemaakt.⁴⁷⁸ In de kroniek van de parochie Pietermaai werd begin 1947 genoteerd:

‘Er is een complot ontdekt op de niet-betalende meisjesschool om het hoofd van de school af te ranselen. Wat een mentaliteit! Uitwas v.h. streven naar autonomie, anti-macambageest en afwerping v.h. Nederlandse gezag?! De politie ziet het in ieder geval ernstig in. De verregaande brutaliteit van sommige meisjes liep de laatste tijd gewoon de spuigaten uit.’⁴⁷⁹

Zes jaar na zijn eerste bezoek toonde provinciaal Teeuwen zich in 1953 in zijn visitatierapport meer ingewijd in de situatie op Curaçao. Hij trok zich deze bijzonder aan. De visitatie ging niet slechts over de aanpak van de priesters; Teeuwen ging zélf actief aan de slag om een katholieke instelling waar wat problemen mee waren, het Wit-Gele Kruis, weer op de rails te krijgen.⁴⁸⁰ De pater provinciaal rechtvaardigde zijn actieve houding door te wijzen op het feit dat het vicariaat een beslissende tijd tegemoet leek te gaan, ten eerste door de ‘enorme - ofschoon zeer labiele - materiële welstand’, maar bovenal omdat het missiegebied ‘meer opgezweept dan geleid [wordt] door gevaarlijke volksmenners.’⁴⁸¹ Hierbij doelde hij waarschijnlijk in elk geval op Da Costa Gomez, die na de verkiezingen van 1949 lijnrecht tegenover de kerngroep van conservatieve katholieken was komen te staan, en die het meeste de reputatie van ‘volksman’ had, maar mogelijk ook op een andere opponent die juist in de gezondheidszorg de rol van de geestelijken in het bestuur wilde terugdringen: de DP.

In deze periode nam Teeuwen doelbewust een opmerkelijk actieve maatschappelijke rol op Curaçao op zich. Met de oprichter van het Wit-Gele Kruis besprak hij in 1953 niet alleen de problemen in deze organisatie, maar ook de noodzaak om de ‘verdere uitbouw en centralisatie van geheel het sociale werk’ ter hand te nemen. Hij deed dit om, zoals hij het zelf omschreef, te voorkomen ‘dat dit geheel door het Gouvernement in handen wordt genomen, waardoor het een neutrale, om niet te zeggen: niet-katholieke inslag zal krijgen.’⁴⁸² Het doel om aan een katholieke samenleving te bouwen als alternatief voor een seculiere samenleving, zoals de *Katholieke Actie* dit voorstond, kwam in deze jaren duidelijker, alhoewel niet zeer expliciet, op de agenda van de paters Dominicanen te staan.⁴⁸³

In de ontwikkelingen binnen het apostolisch vicariaat liepen in deze periode een aantal zaken niet naar wens. In 1953 kwam tijdens de visitatie naar voren dat Van der Veen Zeppenfeldt in de ogen van andere priesters een veel te passieve houding aannam die als ‘typisch Curaçaosch’

werd aangemerkt.⁴⁸⁴ Uiteindelijk zou de apostolisch vicaris in 1956 onder druk van deze kritiek zijn ontslag indienen. In de tussentijd schuwde Teeuwen het niet om gebruik te maken van de ruimte die de 'typisch Curaçaose passiviteit' hem liet voor het uitbouwen van de positie van de katholieke kerk. Dit lijkt typerend voor de omslag in de missiemotivatie die zich in deze jaren voltrok. In het verleden claimden de Nederlandse katholieken dat zij op Curaçao een rol op zich namen, met name in het onderwijs en de zorg, die niemand anders op zich nam.⁴⁸⁵ In de naoorlogse jaren leek het er steeds meer op dat zij het behoud van de reeds verkregen ruimte in de Curaçaose samenleving bewust bevocht, en niet meer wilde afstaan.

Door zowel kerkelijke als wereldlijke autoriteiten werd in de jaren '50 in toenemende mate aangedrongen op het loslaten van de priesterlijke hegemonie in het bisdom. Blijkens aantekeningen van pater Teeuwen uit een gesprek met pater Möhlmann, gaven zowel de gouverneur T. Struycken, als enkele leken in deze periode aan dat meer betrokkenheid van parochianen in het kerkbestuur gewenst zou zijn. Teeuwen wilde hier de deur voor openen door het te bespreken met secretaris Möhlmann, maar deze maakte hier korte metten mee. Hij stelde vast - in lijn met de observaties uit het rapport Holterman uit 1951⁴⁸⁶ - dat de paters hier afwijzend tegenover stonden, omdat het volk nu eenmaal de capaciteit, de actiebereidheid en het idealisme miste. Bovendien zou het lastig zijn om de samenstelling van zo'n raad goed te bepalen - 'wit, zwart of gemengd' - en zou het feit dat alleen met KVP'ers - de enige 'goede katholieken' - gewerkt kon worden ook een problematische beperking opleveren.⁴⁸⁷

De visitatierapporten van de Dominicanen uit Nijmegen laten in deze jaren zien dat de van oorsprong Antilliaanse priesters in de beleving van de pater provinciaal veel te zwak aanwezig waren in de samenleving. Hij beriep zich op informatie ingewonnen bij enkele Nederlandse priesters, en concludeerde dat het probleem samenhang met typisch 'Curaçaose' karaktertrekken. Deze kwamen neer op een geringe activiteit, ontbreken van pro-activiteit en een weinig uitgesproken stellingname.⁴⁸⁸ Niet alleen Van der Veen Zeppenfeldt - geboren op Aruba maar opgegroeid op Curaçao - kon op stevige kritiek rekenen van de Nederlandse Dominicaanse priesters, ook de jonge Curaçaose diocesane priester Amado Römer, sinds 1946 op het eiland werkzaam, was bepaald niet geliefd bij hen, maar dit had heel andere redenen.

De situatie rond Römer was begin jaren '50 voor de kerkleiding

problematisch geworden, toen vast was komen te staan dat het vertrek van Van der Veen Zeppenfeldt als apostolisch vicaris niet uit kon blijven. Er bestond geen twijfel over dat door de Propaganda Fide uitgezien zou gaan worden naar een lokale kandidaat. Dit missiedepartement had zelf al langer de lijn voorgestaan om zoveel mogelijk bij te dragen aan de ontwikkeling van lokale kerken in missiegebieden, en dit standpunt paste in de naoorlogse jaren geheel in het vigerende beleid ten aanzien van koloniën. Om twee redenen zou men bij Römer kunnen uitkomen. In de eerste plaats was qua leeftijd en ervaring alleen Julio Henriquez een concurrent, maar dit was een echte parochieman die kennelijk door vrijwel alle betrokkenen ongeschikt werd gevonden voor een meer leidinggevende en politieke positie. Daarnaast had Römer zelf, zo werd aangenomen, tijdens zijn studie in Rome invloedrijke vrienden gemaakt. Römer echter was, alhoewel hij dit niet uitdroeg, volgens de priesters nationalistisch, wat door Teeuwen werd gespecificeerd als 'anti-Nederlands en anti-bisschoppelijk gezag.'⁴⁸⁹ Alhoewel hij geen formele partijbanden had, zou hij een echte NVP-er zijn. Erger nog: zijn houding was vol van 'tegenwerking en sabotage.' Om te voorkomen dat deze man bisschop zou worden, zagen de paters maar één oplossing: het vertrek van Römer van het eiland. Daartoe zou Teeuwen, zo werd in 1953 besloten, proberen om hem een eervolle baan in Rome te laten aanbieden. Waarom dit niet is gebeurd wordt uit de bronnen niet duidelijk, maar zeker is dat het zo ver niet is gekomen.⁴⁹⁰

3.4 Ontwikkeling van de samenleving

De grote maatschappelijke en politieke verschuivingen die plaatsvonden in de periode 1936-1954 bleven voor de katholieke bevolking in het dagelijks leven niet zonder gevolgen. De bruisende economie bood kansen op werk in nieuwe sectoren. Lokale jongeren vonden vanaf de late jaren '30 in toenemende mate emplooi bij de raffinaderij. Vanaf eind jaren '40 ontstond voor een groeiende groep Curaçaoënaars de mogelijkheid om in dienst te treden in het onderwijs, de zorg of bij de overheid. Deze groei werd ondersteund door een beurzenstelsel dat vanaf begin jaren '50 de instroom van lokale hoogopgeleiden naar nieuwe disciplines faciliteerde.

Het nog steeds overwegend katholieke onderwijsaanbod breidde zich lokaal eerst uit met enkele nieuwe technische scholen en een mulo aan de rand van de stad, het Maria College, opgericht in 1943. Dat er een drang was vanuit de stedelijke samenleving om vooruit te komen en door te stromen in betere banen, komt goed naar voren in het relaas van frater Walfried van Etten, van 1930 tot 1970 werkzaam op Curaçao, onder andere als hoofd van de eerste technische St. Josephschool:

‘Heel veel van onze leerlingen met een mulodiploma konden makkelijk een baan krijgen. Voor de volksschool lag dat wat moeilijker. [...] Op het Thomascollege moesten we daar goede begeleiding aan geven. Een leerling die het daar niet redde, daar sprak je mee, maar ja, dat vonden ze niet leuk, de ouders ook niet. De mensen wilde toch liever de *white collar* banen. Dat past echt bij deze bevolking, de ouders waren daar erger in dan de leerlingen.’⁴⁹¹

Selectie, uitsluiting en nieuwe kansen

In deze periode bleef de selectie van leerlingen voor een vervolgopleiding en voor werk bij een katholieke instelling overwegend in handen van de religieuzen. Een bekende Afro-Curaçaoënaar die met de negatieve aspecten van selectie door de religieuzen werd geconfronteerd is Dominico Felipe ‘Don’ Martina (1935), minister-president van de Nederlandse Antillen van 1979 tot 1988. Martina groeide op in Band’abou. Op jonge leeftijd was duidelijk dat hij graag leerde en zich goed ontwikkelde. De religieuzen oordeelden ondanks zijn goede cijfers dat voor hem de lagere technische school beter zou zijn.⁴⁹² Op zichzelf was dat voor de late jaren ’40 niet opmerkelijk; in Nederland maar ook bijvoorbeeld in Suriname was het gebruikelijk om kinderen van het platteland in groten getale naar de ambachts- of landbouwschool te verwijzen, ter garantie van voldoende arbeid in de landbouw en de industrie.⁴⁹³

Een aantal kinderen van Band’abou mocht echter wel naar de stad om verder te leren. Het verschil dat Don Martina ervoer tussen hem en de andere kinderen was in zijn herinnering niet gebaseerd op zijn kleur of klasse, maar op het feit dat zijn ouders nooit getrouwd en niet meer samen waren. De zusters vonden het normaal en waarschijnlijk nodig om dit verschil voor alle kinderen zichtbaar en voelbaar te maken; dat was onderdeel van de vorming van de bevolking:

‘Op de lagere school op Band’abou moest ik weleens een extra weesgegroetje doen, want volgens de soeurs was ik een zondekind. Dat betekende ook dat je met scheve ogen werd aangekeken. Ik heb dat niet ervaren als discriminatie - dat begrip kende ik toen nog niet - maar wel als pesterij. Destijds kwamen dit soort dingen voor. Het is me altijd bijgebleven.’⁴⁹⁴

Toelating tot de betere scholen was hoofdzakelijk afhankelijk van factoren als economische klasse, dus het kunnen betalen van schoolgeld, van de schoolprestaties en niet in de laatste plaats of er sprake was van een deugdzaam katholiek gezin. De relatie tussen kleur en kans lag daarmee voor Curaçao in deze periode genuanceerd, maar het resultaat in de praktijk was overwegend negatief voor de Afro-Curaçaoënaars, onder wie ongehuwd moederschap relatief veel voorkwam.

Alhoewel dit niet op grote schaal voorkwam, waren er in deze periode ook gezinnen die sociale stijging kenden. Dit bleef voor de kinderen niet zonder gevolg. Een voorbeeld daarvan is Stella Pieters Kwiers (1939). Haar vader, Hendrik Pieters Kwiers, was afkomstig uit een familie van plantagehouders in Band’abou en had eind jaren ’40 onder andere door zijn publicaties en inzet in de NVP een zekere maatschappelijke positie verworven.⁴⁹⁵ Stella bezocht het St. Martinusgesticht, de betaalde katholieke meisjesschool in de stad. In haar jeugd en op school ervoer Stella een sterke differentiatie in aanpak, die duidelijk in relatie stond tot de achtergrond van de leerling:

‘De katholieke kerk was voor iedereen, maar de geestelijkheid maakte onderscheid tussen de gelovigen. De positie van de vader was ook belangrijk. Een arme vader die niets voorstelde was niet belangrijk. Door hun houding ondersteunden zij de status quo van de ongelijkheid en het klassenverschil dat onder de gekleurde bevolking bestond. In de processie liepen alleen lichtgekleurde meisjes want Maria was ook blank. Soms dacht een frater: ‘Als je donker bent, hoef je niet te studeren.’ Hoewel het accent meer viel op de wettigheid.’⁴⁹⁶

De meest evidente barrières die in deze periode in het katholieke onderwijs werden ervaren voor doorstroom naar een hoger niveau waren zodoende sociale klasse en katholiek conformisme. In de selectiecriteria die de religieuzen en geestelijken hanteerden nam de ‘wettigheid’ een belangrijke plaats in. De afwezigheid van de vader in het gezin werd als

immoreel beschouwd en was, zoals bij Don Martina, een reden voor bestraffing en beschaming. Het nucleaire gezin gold daarentegen als ideaal. De Curaçaose onderwijskundige Goretti Narain (1950), dochter van Surinaamse migranten, beschouwt deze praktijk van uitsluiting als pijnlijk en schadelijk, maar wijst op een gerelateerd aspect dat voor de religieuzen waarschijnlijk ook een rol speelde:

‘Dat wij als kinderen van een relatief eenvoudig gezin uit Otrobanda succesvol konden zijn op school, kwam mede door de omstandigheid dat er thuis stabiliteit was en we van huis uit gesteund werden in onze ontwikkeling. Er was in gezinnen zoals de onze een goede wisselwerking tussen school, kerk en thuis. Dat speelde een belangrijke rol.’⁴⁹⁷

Helaas viel de beslissing soms anders uit, en had de selectie in elk geval in de beleving van kinderen een moeilijk te begrijpen arbitrair karakter. Nieuwe groepen migranten maakten de samenleving complexer, en hadden zelf ook last van die complexiteit, zoals Charles do Rego (1946). Als zoon van een Portugese vader en Curaçaose moeder ging hij naar een ‘gewone’ uloschool, terwijl hij uit een ‘goed katholiek’ gezin kwam en geld of schoolprestaties ook geen probleem hoefden te zijn voor toegang tot de mulo.

‘Op het Thomascollege zaten jongens uit alle economische klassen, ook kinderen van buschauffeurs. Het beeld van een eliteschool moet je relativiseren. Maar ouders moesten wel weten welke weg ze moesten bewandelen. Als migrantenzoon uit een buitenwijk had ik een achterstand, omdat niemand in mijn omgeving bekend was in die kringen.’⁴⁹⁸

De komst van migranten gaf nieuwe impulsen aan de sociale dynamiek op het eiland. Een belangrijke impuls aan sociale mobiliteit trad met name op vanaf eind jaren ‘30, toen de oorlogsdreiging een rem zette op de komst van nieuwe immigranten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stagneerde de toestroom van Nederlanders naar het eiland, terwijl op Curaçao veel werk was. Dat gaf ook aan jonge schoolverlaters nieuwe kansen. Deze kansen lagen in de industrie en het bedrijfsleven, maar ook in de gezondheidszorg en het onderwijs, sectoren die door religieuzen bestuurd werden. In de praktijk stroomden jongens met een mulodiploma door in het bedrijfsleven, en kwamen meisjes terecht bij de nonnen. Zowel de selectiecriteria

als de gezagsrelaties waren in deze katholieke instellingen helder.⁴⁹⁹ Ondanks dat de zusters erom bekend stonden 'brave' meisjes te selecteren, kon tussen de moderne opvattingen van een jonge leek en de wereld van de zusters in de praktijk frictie ontstaan. Daarvan was sprake bij Imelda Kroon (1931), afkomstig uit een katholiek middenklassegezin. Als zelfbewuste jonge vrouw met een mulodiploma op zak voelde zij zich beknelde door de aanpak van de religieuzen. Uiteindelijk kwam het tot een botsing over arbeidsvoorwaarden en verliet Kroon voor een periode van zeven jaar het ziekenhuis.⁵⁰⁰

Bij de voor dit onderzoek geïnterviewde onderwijzeressen is dit beeld van aanpassing en aanvaarding gelijkmatig; allen spraken over de mogelijkheid van werk in het onderwijs als een kans die zij met beide handen hadden aangrepen.⁵⁰¹ De kaders waarbinnen zij dit werk uitvoerden aanvaardden zij als vanzelfsprekend; geen van hen sprak expliciet over een ouderwets regime of onrechtvaardige beperkingen. Wellicht dat in het onderwijs de persoonlijke ruimte wat groter was dan in het ziekenhuis. Toch golden ook hier tot in de jaren '60 beperkingen en een sterke aanwezigheid van religieuzen. De werkwijze en strikte omgangsvormen die zij in de organisatie inbrachten werden door de jonge leken klaarblijkelijk geaccepteerd.

Een soortgelijke vorm van selectieve aanvaarding kwam naar voren in gesprekken met twee vroege stijgers op de sociale ladder die bij de raffinaderij aan de slag gingen. De jongste van de twee is Theofilo Kleinmoedig (1919) uit Montaña.⁵⁰² Hij was een van de eerste jongens uit zijn omgeving die carrière in de stad maakte. Met nauwelijks opleiding ging hij bij de raffinaderij werken, waar hij tot zijn pensioen in 1968 bleef. Hij begon hier onderop als *peon*, een ongeschoold manusje van alles, was leergierig, hield van alles waar de raffinaderij voor stond, en ontwikkelde zich tot onderhoudsreparateur van machines. De andere vroege sociale stijger is Pedro Pinedo (1913), wiens levensverhaal in paragraaf 2.4 al werd belicht. Ook Pinedo zegt zich van discriminatie of tegenwerking op de werkvloer vrijwel niets te herinneren, wél van alle kansen die hij kreeg om nieuwe dingen te doen.

Katholiek tussen traditie en transformatie

De impact van de Tweede Wereldoorlog op het eiland was groot. Vanaf de jaren '40 kreeg de samenleving te maken met nieuwe kansen op het gebied van opleiding, werk of een woning. De ontwikkelingen leverden ook

bedreigingen op. Met name de komst van een grote hoeveelheid alleenstaande mannen, onder wie niet alleen arbeiders maar ook Amerikaanse soldaten, bracht in de stad snel een uitgaansleven op gang, met als gevolg een toename van verondersteld immoreel gedrag, prostitutie en geslachtsziektes.⁵⁰³ In reactie hierop werd in 1949 *Campo Alegre* opgericht, een uitgaanscentrum waarin door de overheid gereguleerde prostitutie plaatsvond, ver buiten de stad op enkele kilometers van het vliegveld. In de totstandkoming van deze oplossing voor zowel een moreel als medisch probleem had niet alleen de overheid maar ook de katholieke kerk, met een actieve betrokkenheid bij de besluitvorming en realisatie, een aandeel.⁵⁰⁴ Toen twee jaar later op Aruba een soortgelijk uitgaanscentrum gepland werd, *Happy Camp*, barstte hier een grote protestbeweging van vrouwen los, die zich met name beriepen op de katholieke waarden van de eilanden. In een periode waarin dekolonisatie op de tekentafel lag, liet dit morele gevecht zien - zo analyseert historicus Chelsea Schields - hoe de bevolking een bedreiging ervoer van nieuwe 'vijanden' en zich vervolgens beriep op het vertrouwde en volledig aanvaarde 'oude' koloniale gezag en de morele rol van de katholieke gezagsdragers in de koloniale samenleving.⁵⁰⁵

Ook voor de bevolking op Curaçao waren maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren '40 en '50 niet per definitie positief. De moderne samenleving die in de jaren '40 door de enorme economische aanzuiging versneld vorm kreeg, stelde nieuwe eisen aan de gehele bevolking. Volgens antropoloog Ieteke Witteveen heeft deze ontwikkeling zich in de beleving van veel bewoners voornamelijk buiten de stad, waar feitelijk nog sprake was van een feodale samenlevingsvorm, te snel voltrokken.⁵⁰⁶

Eind jaren '40 groeide bij een aantal Curaçaoënaars het besef dat het 'oude' Curaçao, met zijn geheel eigen volkscultuur, taal, gewoonten, levensbeschouwing en folklore, in zijn voortbestaan werd bedreigd. Terwijl in de jaren '50 in de stad gewerkt werd aan de oprichting van op Nederland georiënteerde culturele instituten zoals het Curaçaosch Museum, trokken Elis Juliana en de Dominicaans priester Paul Brenneker de buitengebieden in om met een bandrecorder opnamen te maken van de verdwijnende traditionele Afro-Curaçaose cultuur. Beiden waren door zelfstudie en veel interactie met de bevolking deskundig geworden op historisch-antropologisch vlak. Dankzij hun inspanningen zijn uiteindelijk duizenden cultuuruitingen, uiteenlopend van oogstliederen, herinneringen aan de slavernij tot fabels bewaard gebleven, meestal gesproken of

gezongen in het Papiamentu maar ook in de uit West-Afrika (Guinee-Bissau) overgeleverde taal *Guene* of *Gené*.⁵⁰⁷

De Dominicaanse priester Paul Brenneker (1912-1996) stond bekend als progressief en eigenzinnig. Tot in de jaren '70 bewoog hij zich op grote afstand van de conservatieve kerkleiding.⁵⁰⁸ Gaandeweg zou zijn invloed toenemen, met name door zijn grote kennis van, en betrokkenheid bij, de Afro-Curaçaoënaars. Brenneker kwam met Curaçaoënaar Elis Juliana op plekken waar andere priesters en überhaupt veel Curaçaoënaars niet kwamen, ook op die plaatsen in de buitendistricten waar Afro-Curaçaoënaars een relatief geïsoleerd leven leidden, ver van de 'moderne' wereld. Zij documenteerden uitvoerig wat zij zagen en hoorden. Over de impact van de katholieke kerk op de lokale bevolking was Brenneker, zelfs al in de jaren '50, bezorgd en kritisch.⁵⁰⁹ Hij constateerde een sociaal-psychische ontwrichting in de samenleving die hij in verband bracht met de aanpak van de katholieke kerk, waarin van 'godsdienstige autonomie' - volledige keuzevrijheid op spiritueel en religieus gebied - geen sprake was.⁵¹⁰ Brenneker was een pleitbezorger van deze godsdienstige autonomie en verdiepte zich in het Afrikaans-religieuze systeem.

Op Curaçao is sprake van een syncretische Afro-katholieke religie, met eigen rituelen rond doop en begraven en kenmerkende fenomenen zoals de installatie van een huisaltaar. Enkele heiligen in het bijzonder, zoals Sint Antonius (San Antoni), en devoties zoals de verering van het Heilig Hart (Sagrado Kurason), hebben een bijzondere plek in lokale rituelen.⁵¹¹ In tegenstelling tot de meeste Caribische landen heeft zich op Curaçao geen eigen variant van een Afro-Amerikaanse godsdienst ontwikkeld, zoals Winti (Suriname), Santería (Cuba), Voudou (Haïti en de Dominicaanse republiek) of Kumina (Jamaica). Volgens Armado Lampe ligt de oorzaak hiervan in de vroege, intensieve en repressieve aanwezigheid van de katholieke kerk in de Curaçaose gemeenschap.⁵¹² Dat wil niet zeggen dat er geen Afro-Curaçaose riten en culten zijn. René Römer spreekt van een 'type volkskatholicisme dat doortrokken is van West-Afrikaanse elementen'. Niet alle bevolkingsgroepen zullen zich daar in gelijke mate in thuis voelen of gevoeld hebben; Römer suggereert dat sprake is van subculturen binnen het catholicisme op Curaçao, waarbij de ene meer westers georiënteerd is en de andere meer Afro-Curaçaosch.⁵¹³

Op Curaçao werden veel van de riten buiten het blikveld van de kerk uitgeoefend, en kon zich tegelijkertijd een katholiek kerkelijk leven ontwikkelen met een uitgesproken eigen cultureel karakter. In de regio

prevaleerden soortgelijke vormen van katholicisme, met weliswaar een stevige culturele worteling in de samenleving, maar tegelijkertijd een relatief oppervlakkige binding aan de dogmatiek van de kerk.⁵¹⁴ Dat de kerk op Curaçao zich van deze mogelijke zwakke plek bewust was zou afgeleid kunnen worden uit het feit dat zij begin jaren '50 een 'Secretariaat voor Geloofsverdediging van de Antillen' oprichtte.⁵¹⁵

Veranderingen in de religiositeit van de bevolking waren echter niet tegen te houden. In 1952 werd het wettelijke verbod op de Tambú afgeschaft. In de periode die volgde ontstond meer ruimte voor culturele en cultureel-religieuze emancipatie van de bevolking. Op grotere schaal dan voorheen werden rituelen als Montamentu - een groepsritueel waarbij geesten worden aangeropen - georganiseerd.⁵¹⁶ In deze jaren verschenen ook nieuwe groepen evangelisten in het straatbeeld. De populariteit van nieuwe evangelische kerken, die in de regio al in de jaren '40 op gang was gekomen, ontwikkelde zich op Curaçao uiteindelijk vanaf de jaren '70 op grote schaal.

Kerk als gezagsdrager onder druk

De ontwikkelingen en veranderingen die op Curaçao plaatsvonden in de periode 1936-1954 stelden niet alleen het bestuur en de bevolking voor nieuwe uitdagingen, maar ook de katholieke kerk als een verbindende schakel tussen gezag en burger. Als instituut met maatschappelijke pretenties moest de kerk zich in deze periode in toenemende mate verdedigen tegen aanvallen en publiekelijk geuite kritiek. Dat de positie van de geestelijken als gezagsdragers onder druk kwam te staan werd het meest zichtbaar toen er in 1949 geen draagvlak bleek te bestaan voor een politieke rol van katholieke leiders.

Voor de DP was haar kritiek op de positie van de katholieke kerkleiding op het eiland van fundamentele aard. Deze politieke stellingname van de DP kan aangemerkt worden als een vorm van gemobiliseerd verzet tegen de positie van de kerk in de samenleving. Daarnaast was van een zekere mate van cultureel verzet sprake in bepaalde groepen die ver van de samenleving afstonden, zoals rond de Tambú-spelers en in de relatief besloten gemeenschappen van bijvoorbeeld Soto en Flip.⁵¹⁷ Van een eilandelijke impact was hier echter geen sprake, evenmin van het mobiliseren van verzet op grotere schaal. Het leven was voor veel mensen zwaar en vooral overleven had hier de aandacht van veel bewoners.⁵¹⁸ Dit aspect mag niet uit het oog verloren worden, gezien zowel de omvang van de

armoede als het feit dat vele generaties niet anders kenden dan achterstelling en beperkingen.

Historisch gezien hebben zowel het materiële element in verhoudingen als het gegeven dat de meeste mensen bezig waren met overleven een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving. Rose Mary Allen liet voor de pre-industriële periode (1863-1915) al zien, dat de 'opvoedende' houding van de katholieke kerk ten opzichte van de parochianen een materiële component in zich had.⁵¹⁹ Goed gedrag kon worden beloond en slecht gedrag bestraft. Wie bijvoorbeeld in aanmerking wilde komen voor een stukje grond, was gebaat bij een conformistische houding. Volgens Pater Brenneker was het materiële aspect in religieus opzicht ook in de twintigste eeuw bepalend:

'De godsdienst was op de Antillen - en ook elders - te veel gebonden aan materiële waarden. Het is een soort chantage "als je kerks wordt laten wij je op onze scholen". Daarom is kennis en wetenschap altijd maar een vernislaagje geweest om geld te verdienen. Er is geen motivatie.'⁵²⁰

Als inderdaad van generatie op generatie sprake is geweest van een mentaal-emotionele verhouding tussen bevolking en kerk, en van een binding die een duidelijk materieel element in zich had, dan werpt de vraag zich op in welke mate dit bij de bevolking is geïnternaliseerd.

Geïnterviewden spraken regelmatig over katholieke familieleden als 'braaf', duiden iemand als 'heel erg katholiek' of specifiek in de buitendistricten ook als iemand die, zoals eerder ter sprake kwam, 'onder de rok van de pastoor' woonde. Ook deze uitdrukking heeft een materiële component: zij verwijst naar de inspanning die de kerk heeft gedaan om versnipperd wonen in de buitendistricten tegen te gaan en woonkernen rond de parochie te vormen. Daar woonden de 'brave katholieken' die op een betere ondersteuning door de kerk en beter onderwijs konden rekenen.

Dit aspect van 'braafheid' heeft gezien het hier geschetste historische patroon een diepere implicatie. In het spraakgebruik bestaat de nog veelgebruikte uitdrukking '*hende humilde*' voor eenvoudige, nederige mensen. Hun bescheidenheid hangt samen met een beperking aan middelen, maar niet iedereen die weinig heeft is '*humilde*': dat zijn alleen zij die hun beperkingen zonder klagen aanvaarden. '*Hende humilde*' is een voorbeeld van een uitdrukking waarin iets dat in wezen moeilijk en

pijnlijk is, op een wijze wordt gepresenteerd die het leed verzacht en in zekere zin ook romantiseert. Deze ambiguïteit kwam volledig terug in het gesprek met Carmelita Paula (1923). Zij gaf aan dat zij altijd dankbaar en tevreden was geweest, ook al was het leven zwaar. Dat was 'hoe het nu eenmaal was'. Tegelijkertijd duidde zij de komst van Dòktor als een '*alivio*', een verademing, waarmee duidelijk werd dat achter de tevredenheid wel degelijk de ervaring van achterstand en tekortkomen schuilging.⁵²¹

Plaatsen we deze elementen van binding van de bevolking aan het kerkelijk gezag in een theoretisch kader, dan zien we manifestaties van 'zachte macht' aan de zijde van de bevolking terug in aanvaarding van de gegeven situatie. Door De Marchena werd deze aanvaarding als een negatieve eigenschap gezien, maar deze kan ook als een bijzonder vermogen tot overleven, wellicht door selectief absorberen, worden opgevat. Een vergelijkbare houding werd door Ivan Vallier aangetroffen in delen van Latijns-Amerika, waar hetatholicisme overeenkomsten vertoont met dat op Curaçao. Volgens Vallier werd de katholieke volksreligiositeit op het platteland en bij de arme stadbevolking in delen van Latijns-Amerika gekenmerkt door een omgang met religie als een instrument om iets te bereiken, gecombineerd met een sterk gevoel van afhankelijkheid van de bevolking. Vallier stelt dat uit deze afhankelijkheid een geneigdheid voortvloeide om zaken te aanvaarden 'zoals ze nu eenmaal zijn', omdat God het zo heeft beschikt. In samenhang hiermee manifesteerde zich in deze bevolkingslaag een zekere maatschappelijke passiviteit.⁵²²

Ook voor de Curaçaose bevolking is een relatie gelegd tussen religie en een veronderstelde maatschappelijke passiviteit. In een interview in 2008 stelde de Curaçaose priester Amado Römer onomwonden:

'Alles kwam uit Europa. Daar dachten ze: "die arme stakkers kunnen het toch niet". Zelf onze zaken regelen mochten we niet. Het Rijke Roomsche Leven werd met alles erop en eraan hier naartoe gevaren. Als je op deze manier een paar generaties opleidt en opvoedt, krijg je geen gezonde samenleving. Alles werd gedaan vóór de mensen, soms mét, maar zelden dóór de mensen.'⁵²³

In de beeldvorming van de Afro-Curaçaoënaar zijn dit terugkerende thema's: van nature weinig assertief of initiatiefrijk, het niet tonen van eigenaarschap of leiderschap, geneigd om verantwoordelijkheid van zich af te schuiven.⁵²⁴ De wijze waarop door geestelijken over de bevolking

werd gesproken en geschreven, bijvoorbeeld door Möhlmann in *Het Spiegelbeeld van de Antillen*, versterkte deze stereotypering. Cruciaal was in dit verband de organisatie van de koloniale samenleving, die in hoge mate gebaseerd was op sociale differentiatie, waarbij stereotypering ten grondslag lag aan de kansenstructuur. In het verlengde hiervan kon beeldvorming ten aanzien van de veronderstelde 'waarde' van een bevolkingsgroep niet alleen geformaliseerd maar ook geïnternaliseerd worden.⁵²⁵

De negatieve teneur waarmee gesproken en gedacht werd over Afro-Curaçaoënaars werd in deze periode verder bevestigd en versterkt door de instroom van nieuwe migrantengroepen in de samenleving. Zij stroomden op een sociaal hoger echelon de samenleving binnen dan de grote Afro-Curaçaose onderklasse. Het ging dan bijvoorbeeld om Surinamers - ook Afro-Caribisch - die vanwege hun taalvaardigheid of onderwijsbevoegdheid aan een goede baan kwamen. In het geval van de Libanezen, Portugezen en Latino's konden uiterlijke kenmerken, zoals sluk haar, ook op een meer positieve respons rekenen.⁵²⁶ Niet alleen door de door hen verworven sociaaleconomische positie, maar ook door de positieve sociale waardering door de religieuzen, droegen de migranten onbewust bij aan het in stand houden van een lage(re) sociaal-maatschappelijke waardering van de Afro-Curaçaoënaar.⁵²⁷

Het sociaaleconomische isolement van de achterhoede van de samenleving bleef in deze periode mede in stand dankzij de omstandigheid van het 'eiland zijn'. Mensen konden vaak letterlijk geen kant op, wat bijdraagt aan de noodzaak om het lot te aanvaarden. Voor het koloniale gezag en zeker ook voor het bedrijfsleven bracht deze omstandigheid van het 'eiland zijn' nadelen en risico's met zich mee, met name op het gebied van personeel. Tegen deze achtergrond kan ook de loonpolitiek in deze periode begrepen worden. Het in stand houden van lage lonen was beter te bereiken bij het inhuren van migranten op tijdelijke basis. Bij beëindiging van hun contract zouden zij het eiland verlaten en was het probleem opgelost. Anders was dat met de lokale bevolking, die nergens heenging en een machtsblok zou kunnen vormen. De eilandelijkheid en kleinschaligheid speelde zodoende een factor van belang in het remmen van sociale mobiliteit.

Conclusie 1936-1954

De Curaçaose samenleving kreeg eind jaren '30 te maken met een reeks ingrijpende gebeurtenissen. Niet alleen moest de impact van

oorlogsdreiging gevolgd door de Tweede Wereldoorlog geïncasseerd worden, maar ook een enorme bevolkingsgroei. Terwijl een deel van de bevolking in deze periode zelfbewust nieuwe kansen aangreep, bleef een ander deel - door Verton treffend de achterhoede genoemd - letterlijk en figuurlijk op afstand van deze ontwikkelingen staan.

Sociale mobiliteit ontwikkelde zich in deze periode positief voor een deel van de bevolking, zoals de migranten en de katholieke lichtgekleurde middenklasse in de stad, maar bleef beperkt voor de massa. De arbeidsmarkt was slechts ten dele toegankelijk voor lokale krachten; dit werd door zowel de overheid als het bedrijfsleven in stand gehouden. De scholingsmogelijkheid was onder de onderwijswet van 1935 voor een groot deel van de bevolking - in deze periode zeker 50-60% - beperkt. In de selectie voor opleiding en werk in het onderwijs of de gezondheidszorg speelden religieuzen een bepalende rol.

De resulterende beperkte sociale mobiliteit voor een deel van de bevolking was zodoende een gevolg van de wijze waarop het koloniaal gezag in totaliteit functioneerde. Bij de instandhouding hiervan hadden koloniaal bestuur en kerkelijk gezag belang; dit kwam voor de kerk haar brede bereik en daarmee haar invloed ten goede, en voor het bestuur de sociale orde, de financiële haalbaarheid van onderwijs, de arbeidsrust en daarmee de economische groei. In het verlengde hiervan was ook bedrijfsleven gebaat bij de situatie.

De relatie tussen kerkelijk en koloniaal gezag was in deze periode relatief hecht te noemen, met korte lijnen met de gouverneur. Dat bleek bijvoorbeeld eind jaren '30 bij de opbouw van het sociale werk, en in 1948 bij de lobby voor het behoud van het katholieke onderwijs tijdens en na de RTC. Een kring van prominente katholieken - paters, fraters en enkele leken (uitsluitend mannen) - gaf sturing aan deze politieke activiteiten. In de jaren '40 kwam deze groep los te staan van apostolisch vicaris Verriet. Deze nam een open houding aan ten aanzien van de op sociale emancipatie gerichte Da Costa Gomez. De conservatieve kring vond deze open houding onverstandig en wilde proactief strijden voor het behoud van de katholieke positie. Zij sloten Verriet daarop buiten van hun politieke activiteiten. Onder zijn opvolger Van Veen Zeppenfeldt werd de meer behoudende lijn weer opgepakt, onder andere met een doorstart van de KVP. Deze behoudende positie kon in toenemende mate op druk en kritiek vanuit de stedelijke samenleving rekenen.

Het theoretische uitgangspunt van Cox, die aangaf dat missionarissen

zich bewust moeten zijn geweest van de koloniale context waarin zij opereerden en waaraan zij deelnamen, is herkenbaar in de Curaçaose situatie in deze periode. De conservatieve katholieke elite speelde bewust een politieke rol in een veranderende koloniale context. Zij deed dat met medeweten en instemming van de Dominicaanse provincie, die zich na de Tweede Wereldoorlog actief ging inzetten voor de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving als een katholieke samenleving. Van lekenparticipatie was in deze periode nog zeer beperkt sprake; de katholieke instellingen organiseerden vóór, maar nauwelijks mét de parochianen.

De primaire doelgroep van katholieke politiek-maatschappelijke activiteiten was de stedelijke middenklasse. Alhoewel de lagere klasse massaal gebruik maakte van het katholieke onderwijs, was deze achterhoede niet betrokken in het netwerk van katholieke verenigingen en organisaties in het stedelijke gebied. Dit netwerk had zich buiten de stad nauwelijks ontwikkeld. Geplaatst in het theoretische kader van Vallier leidt dit tot de conclusie dat de katholieke kerk op Curaçao zich ook in deze periode niet wezenlijk heeft doorontwikkeld - en niet heeft willen doorontwikkelen - tot een kerk gericht op sociale ontwikkeling.

In deze fase kwam de rechtvaardiging van de aanwezigheid van congregaties onder druk te staan. Toen in de jaren '40 het politieke klimaat voor de religieuzen ongunstig werd, dreigden de Zusters van Breda met vertrek. Van 'zuivere missie' was in hun beleving geen sprake meer. Toch pasten zij hun werkwijze in het ziekenhuis niet aan; hier werden leken aangesteld niet als onderdeel van een overgang naar een andere (post-missionaire) fase, maar primair om de religieuze organisatie in haar huidige vorm te bestendigen. Deze op bestendiging gerichte houding karakteriseerde de houding van de katholieke instellingen in deze periode. De missiemotivatie was positiebehoud geworden.

Bij de bevolking van Curaçao ontwikkelde zich in de periode 1936-1954 politiek-maatschappelijk bewustzijn. De verbondenheid van de katholieke bevolking met de katholieke kerk resulteerde niet automatisch in loyaliteit aan de katholieke politiek. Integendeel. Deze loyaliteit bleek bij de verkiezingen van 1949 minimaal te zijn. Een kritische houding ten aanzien van het koloniale bewind vertaalde zich voor een deel van de bevolking, waaronder ook katholieken, in een kritische houding ten aanzien van het gezag. De 'zachte' macht van de kerk was bij velen mischien diepgeworteld, maar had een beperkte reikwijdte. De katholieke invloed en binding hadden overwegend betrekking op de persoonlijk-

religieuze sfeer, niet op de maatschappelijk-politieke sfeer. In deze maatschappelijk-politieke sfeer werd de koloniale onderdaan in deze periode een volwaardig burger. De geestelijkheid was hier niet voldoende op voorbereid. Zij zag in de katholieke Curaçaoënaar geen actieve leek en geen actieve burger, en zette zich in deze periode zich niet in om deze rollen te ontwikkelen.

